

ÇİFTE VATANDAŞLIK

*Prof. Dr. Erdoğan GÖGER**

I. ÇİFTE VATANDAŞLIK KAVRAMI

Vatandaşlık birey ile Devlet arasında öyle bir bağ oluşturmaktadır ki, buna dayanarak Devlet, kişiye siyasî koruma sağlar, ulusal mahkemelerin yetkisini ülke dışına yayar ve nihayet bireye hak ve yükümler getiren bir hukukî statü verir. Uluslararası siyasi koruma, uygulamada diplomatik koruma (diplomatik himaye) yöntemiyle olmakta ve millileştirme, kamulaştırma ve özel vergi tahsili gibi ekonomik konularda, çoğunlukla kendisini göstermektedir. Diplomatik koruma, savaş halinde savaşan Devletler vatandaşları açısından önemini büyük ölçüde yitirmektedir. Vesayet, manda, kapitülasyon gibi özel kurumların varlığı halinde, diplomatik koruma kapsam değiştirmektedir. Diplomatik koruma, NATO, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütlerin ülkede bulunan personeli açısından yürürlükte olan özel anlaşmalar hükümlerine tâbidir. Bu konuda, "Birleşmiş Milletler Anlaşması" San Francisco, 26 Haziran 1945, md. 104 ve 105 örnektir.

Devletin egemenliğine dayanan yargılama yetkisi ülkeseldir. Türk mahkemelerinin yargı hakkı Devletin coğrafi sınırları ile bağlıdır. Mahkemelerin yargı hakkının ülke sınırlarını aşarak, yabancı ülkelerde cereyan eden hukukî olayları, uluslararası hukukun ilkelere uygun olarak, yargı yetkileri içinde görmeleri olasıdır. Bu olasılık ulusal Devletin yasal hükümlerinden veya anlaşmalardan doğabilir. Yargı yetkisinin ulusal coğrafi sınırları aşmasının örneklerine, Osmanlı Devletinde önemli yeri olan Kapitülasyonlarda da rastlanmaktadır. İç hukuktan örnek, Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası md. 10'da düzenlenmiş olan yabancı memleketlerde işlenen suçlarda Türk yargısının yetkili olduğu halleri gösteren hükümdür. Türkiye'nin katıldığı, Uluslararası Hava Taşımalarına İlişkin Bazı

(*) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Eski Öğretim Üyesi,

Kuralların Birleştirilmesi Hakkında Hava Sözleşmesi md.28, Uluslararası Sözleşmelere örnek olarak gösterilebilir. Yabancı ögeyi içeren dâvalarda ulusal mahkemelere yetki tanınması da, uluslararası yetkinin bir parçasıdır. 2675 sayılı DHH yasası (20.5.1982 tarih ve 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun) İkinci Kısım, Birinci Bölümünde Türk mahkemelerinin uluslararası yetkisini düzenlemektedir.

Devletin egemenlik hakkına dayanarak birey ile arasında kurduğu bağın hukukî yönü de vardır. Vatandaş olan birey, Devletin egemenlik hakkına dayanarak koyduğu yasaların tanıdığı haklardan yararlanmakta ve aynı yasaların getirdiği yükümlere tâbi tutulmaktadır. Devletin koyduğu Anayasa, bir yandan Devletin yapısını ve örgütleriyle bunların işleyişini gösterir, diğer yandan bireyin hak ve yükümlerinin temelini oluşturan sınırları çizer. Yasalarla ayrıntıları düzenlenen bu hak ve yükümlerin tümü vatandaşlık bağının bir hukukî statüyü de kapsadığını göstermektedir. Bağımsız üniter Devletlerde vatandaşlar arasında hukukî statü eşitliği kuraldır. İngiltere gibi Devletlerde, sömürge ahalisi ile anavatan halkı arasında hukukî statü eşitliği görecelidir. Osmanlı Devletinde de, zımnî (reaya), müslüman tebaa ve koruma altındaki tebaa ayrı ayrı hukukî statüleri olan kategorilerdir. Hukukî statülerin içeriğini saptayan mevzuat ta birbirinden farklıdır. Örneğin müslüman tebaa şariat hükümlerine tâbi olduğu halde, himaye altındaki tebaa yabancı Devletlerle imzalanmış andlaşma hükümlerine tâbidir. Hukukî statü farkı Federal Devlet sisteminde de ortaya çıkabilmektedir. *Çifte vatandaşlık* bireye, iki ayrı Devletin hukukî statü tanınması, mahkemelerinin uluslararası yetkisine tâbi tutması ve diplomatik koruma sağlaması haline denir.

Üniter bağımsız Devletler, yukarıda yer alan ve hukukî statü farkından hareket edenden daha basit bir tanıma itibar etmektedirler. Bunun temel nedenlerinden birisi, üniter Devletlerde, vatandaşlar arasında hukukî statü eşitliğidir. Ahali, din, dil, ırk ölçütlerinden birisine dayanarak farklı hak ve yükümleri olan kategorilere ayrılmamaktadır. Diğer temel neden, vatandaşlık hukuku ile mahkemelerin uluslararası yetkisi ve diplomatik koruma arasında ilişki kurulmamasıdır. Türk mahkemelerinin uluslararası yetkisi Uluslararası Usul Hukukunu, diplomatik koruma Devletler Hukukunu ilgilendirmektedir. Devlet egemenlik hakkına dayanarak, kendisini oluşturan ana öğelerden, ahalden sayılma koşullarını vatandaşlık yasaları hükümlerine dayanarak saptamaktadır. Lâik Devlet

dinî ve ırkî nedenlerden uzak olarak vatandaş sayılma koşullarını hükme bağlar. Uluslararası teamül, andlaşmalar, vatandaşlık hukukunun genel ilkeleri egemenliğin sınırlarıdır. Aynı soya mensup olanların hepsini vatandaş saymak kural değildir. Üniter Devletlerin yeğlediği tanıma göre vatandaşlık, bireyi Devlete bağlayan hukukî ve siyasî bağdır. Bireylerin Devletler arasında dağılımı konusunda ekonomik, siyasî ve demografik nedenlerle fazla bencil davranan Devletler aynı bireyin birden çok vatandaşlık kazanmasına yol açmaktadır.

Çifte vatandaşlık, Borçlar Hukukunda yer alan hakların telâhuku¹ kurumunu andırmaktadır. Çifte vatandaşlığa, vatandaşlık haklarının telâhuku da denilebilir. Vatandaşlık haklarının telâhukunda, iki ayrı yasaya dayanan, birbirinden tamamen bağımsız oluşan iki ayrı hukukî bağ vardır. Bireyin, vatandaşlık bağı ile kazandığı her iki hukukî statüye, Devletlerden herbirisinin uymasını isteme hakkı bulunmaktadır. Temelde var olan benzerliğe rağmen, her iki kurum arasında farklar bulunmaktadır. Hakların telâhukunda borçlu aynı kişi olabilmektedir. Vatandaşlık hukukunda, hukukî statü ayrı ayrı Devletler tarafından tanınmaktadır. Sonra, hakların telâhuku iki ayrı türe bölünmektedir. Telâhuk eden haklar iki ayrı talep hakkından veyahut iki ayrı yasa hükmünden doğmaktadır. Vatandaşlık hukukunda belirtilen ikili ayırım yoktur. Çünkü, mutalebe hakkından vatandaşlığın doğması söz konusu değildir. Kaldı ki, hakların telâhukunda haklardan birisinin kullanılması diğerini değersiz kılar. Vatandaşlık hukukunda haklardan birisinden yararlanmak, diğer vatandaşlık hakkını sona erdirmemektedir. Vatandaşlık hukukunda hakkın sona erişi bir idari tasarrufla olmaktadır.

Aynı bireye iki ayrı Devletin vatandaşlık vermesi halinde *vatanşlık çatışması* (tâbiyet ihtilâfı) vardır. Vatandaşlık çatışması ile yasaların çatışması (Kanunlar İhtilâfı) arasında fark bulunmaktadır. Yasaların çatışması, yabancı ögeyi içeren bir hukukî ilişkiye uygulanacak (maddî) iç hukuk kurallarını aramaktadır. Edimli (fiili) bir hal olan vatandaşlık çatışmalarında, vatandaşlık bağına uygulanacak iç hukuk düzenlemesi aranmamaktadır. Her iki Devletle olan vatandaşlık bağlarının varlığı tartışmalı değildir. Her somut olayda, iki Devlet vatandaşlığı arasından birisi, yargıç veya yetkili

1. Borçlar Hukukunda hakların telâhuku konusu için bkz. *Arsebük*, Borçlar Hukuku, Ankara 1950, s.38-40.

makam (kısaca *lex fori*) tarafından seçilmektedir. Bu seçim, tüm hukukî olgular hakkında geçerli olmayıp, somut olaya münhasırdır. Seçim sonucunda uygulanmayan vatandaşlık bağı sona ermemektedir. Vatandaşlık çatışmalarının konusu, somut olayla ilgisi bulunan bireyin sahip olduğu iki veya daha çok vatandaşlığı arasından seçim yaparak, vatandaşlıklardan birisine öncelik tanımaktadır. Yasaların çatışması alanında yetkili yasanın bulunabilmesi, çoğu kez bireyin vatandaşlığının doğru olarak saptanmasına bağlıdır. Örneğin, 2675 sayılı DHH yasası, Türk DHH (Devlet Hususî Hukuku-Devletler Özel Hukuku) alanında ulusal yasa (millî kanun) bağlama kuralından hareket etmiştir. Ulusal yasa bağlama kuralının uygulanabilmesi, çifte vatandaşlığa sahip ilgilinin vatandaşlıkları arasından birisinin seçilmesine bağlıdır².

İnsanların derebeyler arasında paylaşılması Feodal dönemde, üzerinde durulan sorunların başında gelmiştir. Feodal düzenin dayandığı ilke insan emeğinin sömürüsüdür. O dönemden kalmış olan bir ayırımı göre vatandaşlık çatışmaları olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılır. Bireyin, birden çok vatandaşlığı olması haline olumlu çatışma, hiç vatandaşlığı olmaması haline olumsuz çatışma denilmektedir. Olumlu çatışmalar, endüstriyel toplumun gelişmesi ile varlığını kabul ettirmiş ve bu çatışmaların önlenemeyeceği inancı egemen olmuştur. Olumlu çatışmalar uluslararası gerginlik dönemlerinde, savaş devirlerinde ve sermaye ile emeğin ulusal sınır ötesine taşınması halinde, hiç de küçümsenemeyecek çekişmelere yol açmıştır. Çifte vatandaşlığın, feodal düzenin ortaya koymağa çalıştığı kadar korkulacak bir hal olmadığı endüstriyel toplum tarafından kabul olunmuştur. Endüstriyel toplum düzeni, çifte vatandaşlığın, zararından çok yararı olduğuna inanmaktadır. Önce çifte vatandaşlık, çıkarlar dengesi alanında bireyin yararına yararlıdır. Birey, siyasî veya ekonomik nedenlerle ayrıldığı vatanından tamamen kopmamaktadır. Ayrıca, birey çifte vatandaşlık sayesinde kültürlerin birbirlerini anlamalarına yardımcı olmaktadır. Birey kültürler arasında köprü görevini yapmaktadır. Sonra, çifte vatandaşlık emeğin ve sermayenin dengesiz dağılımının getirdiği sakıncaları kısmen de olsa azaltmaktadır. Bir diğer nokta da, Devletin yabancı ülkelerde, ulusal çıkarlara hizmet edecek baskı gruplarını oluşturmasının kolaylaşabileceğidir. Kaldı ki, Türkiye gibi emek ihraç eden, hızlı nü-

2. Vatandaşlık hukuku ile yasaların çatışması arasındaki ilişkiler açısından bkz. *Makarov, Allgemeine Lehren des Staatsangehörkeitsrechts*, 1947, s.62, ve s.170 vd.

fus artışı dolayısıyla işsizlik sorunu bulunan ve yabancı sermaye ile yabancı teknolojiye gerek duyan ülkelerin çifte vatandaşlıktan korkmamaları gerekir.

2709 sayılı ve 7.11.1982 tarihli Anayasa'nın Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları başlığını taşıyan 62'inci maddesi hükümü, gerçekte çifte vatandaşlığı kollayan bir hükümdür. Devlet yabancı ülkede çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğini, çocuklarının eğitimini, kültürel gereksinmelerini ve sosyal güvenliklerini sağlayacak önlemleri almakla yükümlüdür. Bu önlemlerin pratik olarak alınabilmesi ve işlerlik kazanabilmeleri için geniş ölçüde ikili sözleşmeler yapılması zorunludur. Bunun yanında, yurt dışında çalışanların anavatanla bağlarının korunması için gereken önlemleri almak da Devletin bir başka yükümlüdür. Özellikle bu sonuncu yükümlüğün yerine getirilebilmesi, Devletin mevzuatında kolaylaştırıcı düzenlemeler yapması ve geniş bir hoşgörü ile sorunlara bakmasını gerektirir. Türk'ün anavatanla bağının devamlılığını sağlayan etmenlerden birisi de vatandaşlık bağıdır. Anavatanla bağlılığın sürekliliğini sağlayacak önemli kurumlardan birisi de çifte vatandaşlıktır. Ayrıca sözü edilen 62'nci maddenin yalnızca yurt dışında çalışanlara yönelik olması da hatalıdır. Madde yalnız çalışanları değil yabancı ülkede bulunan tüm vatandaşları kapsar biçimde yorumlanmalıdır. Yabancı ülkede oturan işsizler, sığınmacılar, emekliler, taşınmaz iradı veya diğer rant yolları ile geçimini sağlayıp oturanları da, 62'nci madde kapsamına almak gereklidir.

Anayasa'nın 66'ncı maddesi ve ona dayanan 403 sayılı T.V.Y. (Türk Vatandaşlığı Kanunu) çifte vatandaşlığa açıktır. Yabancı ülkede bulunan Türkte vatandaşlık veren Devlet, gerçekte onu asimile etmek niyetini taşımaktadır. Anayasa'nın 66'nci maddesi hükmü özünde, yabancı Devletin bu niyetine karşı Türk Devletinin direnmesini istemektedir. Gerçek amacı, Türklerin yabancı Devletlerce asimilasyonunu önlemek olan maddenin olumlu sonuç verebilmesi, bireyin çıkarlarına ağırlık tanıyan yasalar çıkarılması ve T.V.Y. geliştirilmesi veya yeni tamamlayıcı yasalar, örneğin çifte vatandaşlık yasası gibi, yapılması ile mümkündür. 66'nci maddenin "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı herkes Türktür" hükmü anlaşılması zor bir ifadeye sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşı olan bir musevinin Türk soyundan olduğu gibi bir izlenimi, maddenin yazılışı vermektedir. Hükmün yorumunda Türk kavramını soya bağlayan bir düşünceden hareket edilmemelidir. Gerçekte hüküm, Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağı ile bağlı

olan herkes Devletin ahali ögesinin bir üyesidir, demek ister. Ancak, Anayasa yapmanın zorluğu hatalara yol açmaktadır.

II. ÇİFTE VATANDAŞLIĞIN TÜRLERİ

Çifte vatandaşlığın türlerinin olup olmadığı sorusu üzerinde de durulmak gereklidir. Soruya yanıt aranırken vatandaşlık kavramının içeriği göz önüne alınmalıdır. Vatandaşlığın içeriği Devletin yasalarında gösterilen vatandaş olabilme koşullarıdır. Vatandaş olabilmek için Devletin öngördüğü koşullar vatandaş sayılmanın tek ölçütüdür. Kısaca, vatandaşlığın biçimsel içeriği temeldir.

Vatandaşlığın biçimsel içeriğinden hareket edilmesi halinde çifte vatandaşlığın türlerinden söz edilememelidir. Aynı bireyin iki ayrı Devlet tarafından öngörülen vatandaş olma koşullarını yerine getirmesi olasıdır. Çağdaş Devlet vatandaşlar arasında hukukî statü eşitliğini uygulamaktadır. Aynı biçimde ülke'de bulunan yabancılar yönünden de hukukî statü eşitliği ilkedir. Vatandaşlık kavramı soy ve din ölçütlerinden arındığına göre çifte vatandaşlığın türlere ayrılmasını haklı kılan bir neden yoktur.

Biçimsel içerik yerine vatandaşlığın özdeksel içeriğinden (maddî muhtevastan) hareket edilmesi halinde ise, çifte vatandaşlığın türleri olduğu göze çarpmaktadır. Bireyin vatandaşlığını saptarken biçimsel içerik kadar, vatandaşlığın özdeksel içeriği ve vatandaşlığın gerçekliği de unutulmamalıdır. Çifte vatandaşlık alanında vatandaşlığın özdeksel içeriği ile gerçekliği ilkesi de önem taşır. Aynı soya veya dine bağlı kişiye Devlet, siyasi ve ekonomik nedenlerle biçimsel vatandaşlığı vermemekte, fakat biçimsel vatandaşlığı vermediği aynı kişiyi hukukî statü açısından vatandaş işlemine tâbi tutmaktadır. Bu yoldan ortaya çıkan çifte vatandaşlığın temelini, biçimsel ölçütler değil, özdeksel içerik ve gerçeklik ilkesi ölçütleri oluşturmaktadır.

Özdeksel içerik ve gerçeklik ilkesi açısından konu incelenirse çifte vatandaşlığın türleri olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Lâik Devlet dinî ve irkî nedenlerle, yabancı Devlet vatandaşını kendi vatandaşına yakın veya eşit bir hukukî statüye sahip kılmaktadır. Diğer yandan Devlet yurt dışına giden vatandaşları arasında var olması gereken hukukî statü eşitliğini de bozmaktadır.

Türk hukukunda, en azından 1980'li yıllardan başlayarak çifte vatandaşlığın türlerinden söz etmek gereklidir. 2527 sayılı ve

25.9.1981 tarihli Türk soyluların ülke'de çalışmalarını düzenleyen yasa, vatandaşlığın gerçekliği ilkesine dayanarak sui generis bir yabancı türü yaratmıştır. 1980'li yılların sonlarında ortaya çıkan Balkan'lardaki ve Ortadoğu'daki istikrarsızlık, Sovyetler Birliği'nin dağılması olayları Türkiye'yi ülke'ye göç eden yabancı olayı ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu göçün sonuçlarını düzenlemek üzere 2527 sayılı yasanın daha geliştirilmiş değişik bir türünün hazırlandığı yanında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.

Türk vatandaşlık hukuku değişen koşullar altında, geçmişte yer alan anlayışından ayrılarak, vatandaşlığın türleri olduğu konusuna eğilmek zorundadır.

1. Düzenli Çifte Vatandaşlık

Düzenli çifte vatandaşlık, bağımsız iki ayrı Devletin vatandaşlığa ilişkin yasaları hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Bu hale yasal çifte vatandaşlık dahi denilebilir. İleriki bölümlerde yer alan incelemeler de aksine bir açıklama olmadığı sürece düzenli çifte vatandaşlıktan hareket edilmiştir.

Ius soli (toprak bağı) ilkesini benimseyen bir Devletin ülkesinde doğan, ius sanguinis (kan bağı) kuralına dayanan Devlet vatandaşlarının çocukları nesep yoluyla yasal çifte vatandaşlığa sahip olacaktır. Evlilik dışında yabancı ana ve Türk babadan olan ve doğumla anasının vatandaşlığını alan çocuk, Türk baba tarafından tanınırsa 403 sayılı T.V.Y. md. 2/c'ye göre Türk vatandaşlığını kazanarak çifte tâbiyetli olacaktır. Çok Vatandaşlık Hallerinin Azaltılmasına İlişkin 1963 tarihli Strasbourg Konvansiyonu evlenme, telsik, tekrar iktisap yollarıyla da düzenli çifte vatandaşlığın ortaya çıkabileceğinden hareket etmektedir.

2. Göreceli (izafi) Çifte Vatandaşlık

Göreceli çifte vatandaşlık halinde de, vatandaşlığı düzenleyen yasa hükümlerinden doğan bir hal sözkonusudur. Göreceli çifte vatandaşlık, iki veya daha çok Devletin aynı toprak parçası üzerinde hak iddia etmeleri ve o topraklarda yaşayan insanlara vatandaşlık vermelerinden kaynaklanmaktadır. Konuyu aydınlatmak için Sar Bölgesi (Sar ülkesi-Sar Havzası) örnek olarak getirilecektir. Sar ekonomik yönden Fransa'ya bağlanmış, fakat siyasi bakımdan Almanya'dan ayrılmak suretiyle, İkinci Dünya Savaşı sonunda özel bir statüye kavuşturulmuştur. Buna göre Sar, Fransa açısından ya-

bancı bir ülke niteliğini korumuştur³. Almanya'nın üzerindeki egemenlik iddiasına rağmen, Sar ülkesi kendi vatandaşlık yasasını yapmıştır⁴. Sar ahalisi bu yasaya göre, Alman ve Fransız vatandaşlıklarından bağımsız Sar vatandaşı olmuşlardır. Almanya ise, Sar Bölgesinde yaşayanları Alman saymağa devam etmiş ve kendilerine Alman pasaportu vermiştir. Bu örnekten görüldüğü üzere, değişik Devletlerin aynı topraklar ve bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar karşısında egemenlik hakkını kullanmak istemeleri göreceli çifte vatandaşlığa yol açmaktadır. Düzenli çifte vatandaşlıkta, bireylerin yaşadığı topraklar bağımsız Devletlerin ülkesi olup, bu topraklar üzerinde ikinci bir Devletin egemenlik hakkı iddiası yoktur.

3. Örtülü (noksan) Çifte Vatandaşlık-Fiilî Çifte Vatandaşlık

Burada vatandaşlık yasaları uygulaması sonucunda ortaya çıkmış bir çifte vatandaşlık söz konusu değildir. Kişi gerçekte tek bir vatandaşlığa sahiptir. Ancak, dinsel veya ırkî nedenlerle kişi bir ikinci ülke tarafından vatandaş gibi işlem görmekte veya vatandaşa temsil edilmektedir.

Fiilî çifte vatandaşlık haline 2527 sayılı, 25.9.1981 tarihli, Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş ve İşyerlerinde Çalışabilmelerine İlişkin yasa bir örnek oluşturmaktadır. Türk soylunun, 2527 sayılı yasadın yararlanabilmesi için çalışma izin belgesi alması gereklidir (md.3). İzin belgesi alan Türk soylu yabancı, çalışma hayatını düzenleyen yasaların hükümlerine tâbidir (md.5). Çalışma belgesi alan birey ülkede ikamet ve çalışmayı düzenleyen yasaların aradığı Türk vatandaşı olma koşulundan istisnadır. Kısaca, Türk soylu çalışma belgesi ile çalışma ve ikamete giren konularda Vatandaşa eşit durumdadır. Bu yasanın amacı, halen Türkiye Cumhuriyeti ülkesinden sayılmayan, eski Osmanlı topraklarında bulunan Türk soyluları korumaktır.

3. Sar ülkesinin uluslararası durumu hakkında, tarihi bilgileri de içeren açıklama için bkz. *Çelik*, Milletlerarası Hukuk, Cilt I, İstanbul 1980, s.408-410. Ayrıca, benzer durum gösteren Danzig ve diğer örnekler için aynı eser s.407-412'ye bkz.
4. Sar ülkesinde değişik vatandaşlık yasalarının uygulanması, bundan doğan sorunlar ve *ius soli* ilkesinin sorunun çözümünde oynadığı rol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Schaetzel*, Das deutsche Staatsangehörigkeitsrecht, 2. Aufl. Berlin 1958, s.114-122 ve ayrıca Elsass-Lothringen örneği için aynı eser s.128-129.

Türkiye'de ikamet eden ve Türk toplumunun bir parçası haline gelmiş bulunan Türk soylunun kişi hallerine giren konularda, ne 2527 sayılı yasa, ne de 2567 sayılı DHH yasası özel hüküm getirmemiş olduğundan yabancı sayılacaktır. Bu sonuca katılmak güçtür. İkametgâhını ülkeye getirmiş olan, geçimini Türkiye'de sağlayan, yaşamı için gerekli tüm ilişkilerini ülkede toplamış bulunan kişi hakkında ikametgâh bağlama kuralının uygulanması daha yerindedir. 2567 sayılı DHH yasasının bu yönde değiştirilmesi yerinde olur.

Benzer bir hukukî statü, Türkiye'den kendi istekleri ile Yunanistan'a giden rum ortodoks Türk vatandaşlarına Yunan Devletince uygulanmaktadır. Yunanistan'a yerleşmiş olan rum ortodoks dinine mensup Türk vatandaşına Yunan vatandaşlığı verilmemekte, fakat haklardan Yunanlı gibi yararlanması sağlanmaktadır. Türkiye'deki Yunanlı sayısının azalmasını önlemek amacı güden bu uygulamada da örtülü veya noksan çifte vatandaşlık hali vardır⁵⁻⁶.

Örtülü, noksan veya fiilî çifte vatandaşlık konusunda en önemli durum, yetkili makamın onayı ile ülkede sürekli oturma izni alan yabancının, kendi vatandaşlığı yanında ikame vatandaşlığa sahip olmasıdır. Oturma izni veya ikamet tezkeresi genel olarak iki ana bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan birisi süreli oturma izni diğeri süresiz oturma izni veya süresiz oturma izni (unbefristete Aufenthaltserlaubnis- dauernder Aufenthalt)dir. Sürekli (daimî) oturma izni, medenî hukuktaki sürekli ikametgâh (staendige Wohnsitz) den ayrılır. Sürekli oturma izni, kuzey Amerika bölgesinde uygulanan yeşil kart (green card) kurumu ile koşuttur. Yurt dışında, örneğin Almanya'da bulunan Türklerin çoğu sürekli oturma iznine sahiptir. 5683 sayılı ve 15.7.1950 tarihli Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında yasa süreli ve süresiz ikamet tezkeresi ayırımını getirmemektedir. 5683 md.9'a göre, ikamet tezkeresi süresi en çok

5. Noksan çifte vatandaşlığa bir başka örnek bölünmüş Devletler durumudur. Alman Demokratik Cumhuriyeti ile Alman Federal Cumhuriyeti ayrı vatandaşlık yasalarına sahip iki Devlet idiler. Ancak, Alman Federal Cumhuriyeti, Demokratik Alman ülkesinde oturan Almanları kendi vatandaşı saymakta idi. Konu ile ilgili olarak bkz. *Schaetzel*, age., s.108 vd.
6. Türk soylu olmayan bölge ülkesi vatandaşlarının siyasî ve ekonomik nedenlerle Türkiye'ye göçlerini düzenlemek üzere Devletin yeni bir yasa hazırladığı anlaşılmaktadır. Yeni metnin de 2527 sayılı yasanın geliştirilmiş bir türü olacağı açıktır. Önemli yenilik çalışma ve ikamet izninin süreli ve süresiz olarak ikiye ayrılmasıdır. Ancak, süresiz ikamet izni için getirilen kısıtlar çok sınırlıdır. Ayrıca, İş ve İşçi Bulma Kurumunu da yabancılar bürosu haline getirmek hatalıdır. Kaldı ki, yabancılar sistemden yoksun biçimde kategorilere ayrılmaktadır.

iyi yıldır. 24 Kasım 1977 tarihli Göçmen İşçinin Hukukî Statüsüne İlişkin Avrupa Sözleşmesi md.9'da, Türk hukukunda olduğu gibi oturma iznini süreye bağlamıştır.

Süresiz veya sürekli oturma izni, genel olarak Devletin vatandaşlık yasasının telsik için öngördüğü koşullarına durumu uyan yabancıya verilmektedir. Yabancı, içinde bulunduğu uygun koşullara rağmen, herhangi bir nedenle ülkesinde bulunduğu Devlet tarafından yetkili makam kararı ile vatandaşlığa alınmamakta yani telsik edilmemektedir. Örneğin, Almanya'da sürekli oturan ve süresiz oturma izni bulunan ve Alman vatandaşlık yasasının genel telsik koşullarını yerine getiren Türk vatandaşı, Cermen boylarından birisinin ahalisinden (Volkszugehörigkeit) olmadığından telsik işlemi yapılmamaktadır. Ortaya çıkan ve bireyin aleyhine olan bu durumu kısmen olsun düzeltmek amacı ile süresiz veya sürekli oturma iznine özel bir statü verilmiş ve fiilî çifte vatandaşlık yaratılmıştır.

Geçen yüzyıllarda yabancıların ülkede sürekli oturma izni alamayacağı yani ikametgâh edinemeyeceği kuralı geçerli idi. Prens-Devlet anlayışından arda kalan anlayışa göre ülkede ikamet, ancak vatandaşa tanınan bir haktır. 20'nci yüzyılda yabancıların, yetkili makam kararı ile ülkede ikamet edebileceği ve bu halde tüm medenî haklardan yararlanacağı kabul olunmuştur. Yetkili makam kararı ile alınan sürekli oturma izni Devletin bireye tanıdığı bir haktır. Kişi lehine bir imtiyaz doğmaktadır. Doğan hak, süreli oturma izninden farklı olarak, geri alınamamaktadır. Hak sahibi aynı vatandaş gibi ülkeye giriş ve çıkış yapabilmektedir. Sürekli oturma izni sahibi, istisnalar saklı kalma koşulu ile suçluların iadesine tâbi olmamaktadır. Devletin yabancı kişi lehine bir özverisi (une concession de l'Etat) olan sürekli oturma hakkı, aynı zamanda Devletle birey arasında bir siyasî bağ da (le domicile un lien politique) oluşturmaktadır. Belirtilen durumdan hareket eden bazı yasa koyucular, ülkede sürekli oturma izni yani fiilî ikametgâhı bulunan yabancıların tüm medenî haklardan yararlanacağını ve bunların, kişi hallerine giren konularda, ulusal yasaları yerine ikametgâhı yasalarına tâbi olacaklarını öngörmüştür⁷.

7. *Batiffol*, *Traité Élémentaire De Droit International Privé*, Troisième Edition, Paris 1959, No.182'de yetkili makam kararı ile ülke'de ikamet eden yabancıların medenî haklardan yararlanmasını öngören Code Civil md.13 ile İsviçre'nin ülke'de sürekli oturma izni olan yabancılara ikametgâh yasası bağlama kuralını uygulayan mevzuatı bkz. *Simond*, *Les Etrangers domiciliés en Suisse*, (Droit International Privé) Lausanne 1926, s.14 ve 35 vd. Ayrıca *KegeI*, *Internationales Privatrecht*, 3. Auflage, München 1971, s.174.

Sürekli oturma izni olan veya ikametgâh kurma yetkisi bulunan veyahut yeşil kart sahibi olan birey, biçimsel olarak yani vatandaşlık yasasına göre Alman, Fransız, Amerikalı olmasa dahi, hukukî statü bakımından, istisnalar saklı kalma koşulu ile vatandaşa eşittir. Burada ikame vatandaşlıktan söz edilebilir. Bireyin bir yanda biçimsel veya düzenli vatandaşlığı, diğer yanda yetkili makam kararına dayanarak sürekli olarak oturduğu ve iradesi ile seçtiği Devletin tanıdığı ikame vatandaşlığı vardır. Bu suretle, fiilî veya örtülü veya noksan çifte vatandaşlık ortaya çıkmış olmaktadır. Gerçekte Anayasa md. 62'nin gözönüne aldığı Türkler, fiilî çifte vatandaşlığı olan Türklerdir. Gerçekte ne 2675 sayılı DHH yasası, ne 5683 sayılı yasa ve ne de 403 sayılı T.V.Y. yabancıların ülkede ikameti konusunda var olan bu karmaşık durumu gözönüne almışlardır. Ancak, T.V.Y. yabancıların ikameti konusunda var olan bu ayırımı sezinlemiş, fakat 5683 sayılı yabancıların seyahat ve ikametleri hakkındaki yasaı değiştiremediğinden somut bir sonuca ulaşamamıştır. Olası bir çifte vatandaşlık yasasında yabancıların Ülkede ikameti ve Türklerin yabancı ülkede ikameti konuları ayrıntılı olarak düzenlenmelidir.

4. Düzensiz Çifte Vatandaşlık

Düzensiz çifte vatandaşlık halinde kişi, bir yabancı Devletin vatandaşlığını, vatandaşlık hukukunun genel ilkeleri dışındaki bir nedenle ve çoğu kez süreli olarak kazanmaktadır. Vatandaşlık hukuku dışındaki nedenlerle kazanılan ikinci vatandaşlık sürenin sona ermesi ile kaybedilmektedir.

Konuya ilişkin önemli örnek, halen Fransız ordusunun sözleşme ile lejyoner çalıştırmasıdır. Lejyoner çalıştığı sürece aynen Fransız vatandaşı gibi işlem görür. Fransız ordusuna özgü kimlik belgelerine veya pasaporta sahiptir. Fransız ordusu mensubu olarak işlem görme, lejyoner statüsünün sona ermesi ile ortadan kalkar. Fransa'da lejyoner olan bir Türk görevi sürecince çifte vatandaşlığa sahip sayılabilir⁸.

Düzensiz çifte vatandaşlık uluslararası hukuk kurallarına dayanarak da doğabilir. Bağımsızlıkları sınırlı olan, yani himaye altında,

8. İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan Als-ob-Fiktion (vatandaşlık varsayımı) için bkz. *Schaetzel, age.*, s.94.

sömürge, koloni gibi statülerde olan Devletler ülkesinde bulunan ve doğan yabancıların vatandaşlıklarından düzensiz çifte vatandaşlık hali doğabilmektedir. Ne Hamî Devletin (Fransa), ne de Mahmî Devletin (Tunus) vatandaşı olan fakat üçüncü bir ülkenin (İngiltere'nin) vatandaşı bulunan bireyin, Himaye altındaki topraklarda doğması ve iki kuşaktan beri o ülkede (Tunus'ta) ikamet etmesi halinde Hamî Devlet (Fransa) vatandaşı sayabilmesi örnektir⁹. Bu sonuç, vatandaşlık hukukunun ilkelerinden ne *ius soli* ve ne de *ius sanguinis*'e uymaktadır. Birey, rızası dışında Fransız vatandaşlığını reşit oluncaya kadar, İngiliz vatandaşlığı ile beraber taşıyacaktır. Uluslararası teamüle, Sözleşmelere ve vatandaşlık hukuku'nun genel ilkelerine uymayan bu sonucun kabulü güçtür. Uluslararası statülerin çarpık uygulanmasından doğan ve vatandaşlık hukuku'nun prensipleri ile bağdaşmayan bu hale düzensiz çifte vatandaşlık denilebilir. İngiliz hukuku, bireyin rızası dışında ve vatandaşlık hukukunun genel ilkelerine aykırı olarak, bir Devletin diğer Devlet vatandaşına, kendi tâbiyetini vermesi halinde, Devletin egemenlik hakkını suiistimal ettiği kabul edilerek, yok vatandaşlık sayılması gerektiğini düşünmektedir¹⁰. Vatandaşlık hukuku alanında hakkın suiistimali ve yok vatandaşlık konularının Türk hukukunda da incelenmesinde yarar olduğunda şüphe yoktur¹¹.

III. Çifte Vatandaşlığın Tarihi Gelişimi

İnsanların dünya üzerindeki dağılımı ve Devletler arasındaki paylaşılması, halen kesin olarak çözümlenememiş bir sorundur. Bireyler, ilk dönemlerde uzun süre soy esasına göre Devletler arasında dağılmışlardır. İlk örgütlenmiş toplumlarda ahali, ırk ve dil birliğine dayanarak oluşmaktadır. Budun (ulus) ırk ve dil birliğine dayalı bir bütündür. *Ius sanguinis* (kan bağı veya kan esası) vatandaş olabilmeyin temelidir. Bireyin aynı zamanda, iki ayrı topluluğa dahil olması kurumlaşmış bir husus değildir.

Kan bağı, Şehir Devletlerinde de varlığını sürdürmüştür. Şehir Devletinde de, günümüzde olduğu gibi vatandaşlığın kazanılmasını

9. Örnek hk. bkz. *Batiffol*, age., No.88; *Parry*, Plural Nationality And Citizenship With special Reference to the Commonwealth, s.255.

10. *Parry*, age., s.254, *Makarov*, age., s.70-72. Uluslararası Lahey Adalet Divanı aksi görüştedir. Divan, Uluslararası hukukun ilkelerinden ayrılmış ve vatandaşlık hukuku açısından Fas ve Tunus topraklarını Fransız ülkesinden saymıştır.

11. T.V.Y. md.7/d ve e bentleri keyfi uygulamaya elverişli hükümlerdir. Bakanlar Kurulunun Devletin egemenlik hakkını suiistimal ettiği izlenimini veren kararlar alacağı sanılmamaktadır.

ve kaybını düzenleyen, genel ve tek düze yasalar yoktur. Bireyin vatandaşlığı somut olaydan hareketle *ad hoc* karara bağlanmıştır. Yurttaşlık ve hemşehrilik, yine ırk ve kan bağı ilkelerine dayalıdır.

Şehir surları dışında veya bitişik alanlarda oturanların yurttaşlık (citizenship) durumu hakkında da *ad hoc* karar yöntemi uygulanmıştır. Ancak, sur dışında veya bitişik alanlarda oturanların yurttaş sayılabilmesi için yeni kurumlara gerek olduğu, antik dönemde anlaşılmıştır. Sur dışında veya mücavir alanlarda oturanların yurttaş sayılabilmesi koşulları da *ad hoc* kararlarla saptanmıştır. Bu yoldan, yetkili makam kararı ile vatandaşlığa alınma yani Telsik kurumu doğmuştur. Antik dönemde telsik'in koşulları, önceden kesin olarak bilinmeyen ilkeler demeti halindedir. Birkaç kuşaktan beri bitişik alanlarda ikamet etmiş ve orada doğmuş olmak, Şehir Devletinin ekonomik yaşamına katkıda bulunmak, tapınaklardan birisinin cemaatine üye olmak, şehir savunmasına katılmak gibi olgulardan hareketle, *ad hoc* karar verilmiş ve telsik gerçekleştirilmiştir. Vatandaşlık hukukunda görülen bu gelişmeler, henüz çifte vatandaşlığa yol açacak düzeyde değildir. Bireyin, aynı zamanda iki Şehir Devleti'nin yurttaşı olması, sıradan vatandaş için bilinen bir kurum olmamıştır.

Roma Devleti de, başlangıçta antik dönemden gelen rejime uyumuştur. Roma'nın fütühat ile büyümesi sonucunda, Devlet ahalisinin dil, ırk ve kültür çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Roma Devleti *ius sanguinis*'i terk etmemiş, fakat *ad hoc* kararlarla Devletle kişi arasındaki, vatandaşlık bağına saptama yönteminin yürümeyeceğini görmüştür. Milattan sonra 212 yılında İmparator Caracalla tarafından çıkarılmış olan "Lex Antoniana de Civitate" vatandaşlık yasalarının ilk örneği olmuştur¹². *Ius sanguinis* esasını korumuş olan bu yasa da çifte vatandaşlık haline yabancıdır.

Ortaçağ döneminin Devlet düzeni olan feodal rejim vatandaşlık hukuku alanına değişiklik getirmiştir. Devlet ve onun öğeleri olan ülke ve bu ülke üzerinde ikamet eden kişiler, derebeyinin mülküdür. Feodal Devlet, diğer bir deyimle Prens-Devlet sistemi senyör, derebeyi veya prens ile, ülkenin ahalisinden olan serf, kul, köle veya köylü statüsünde bulunan birey arasında sürekli ve kişisel bir bağ kurmaktadır. Üzerinde oturduğu araziye bağlı olan birey, arazi-

12. Fişek, Türk Vatandaşlık Hukuku, Ankara 1959, s.4.

nin sahibi prens veya senyörün, siyasî ve hukukî haklardan yoksun tebaasıdır. Bireyin prens veya senyöre sadakat zorunluluğuna "allégeance" denilmektedir¹³.

Allégeance'ın temelini süreklilik ve ülkesellik ilkeleri oluşturmaktadır. Süreklilik, bireyin derebeyine, senyöre, prence ve sonraları krala bağlılık ve itaat yemini ettiği varsayımına dayanır. Birey hayatı boyunca bu varsayımla bağlıdır. Bireye evlilik veya nesep bağı ile bağlı olanlar da aynı varsayıma uymak zorundadır. Bunun sonucunda, birey bir yandan hayatı boyunca vatandaşlık değiştirememekte, diğer yandan ailede tâbiyet birliği aranmaktadır.

Ülkesellik kişiyi toprağa bağlamaktadır. Bireyin toprağa bağlanması da iki yönlüdür. Önce, vatandaşlığın doğum ile kazanılmasında *ius soli* ilkesi esastır. Birey ülkesinde doğduğu prensin, senyörün vatandaşıdır. Ülkeselliğin *ius soli* yanında yer alan ikinci ögesi, ülkede ikamet zorunluluğudur. Bireyin ülkede ikamet etmemesi cezaî sorumluluğa yol açar. Birey toprakları üzerinde doğduğu Prens-Devletin vatandaşı olacak ve doğduğu topraklar üzerinde ikamet edecektir. Ülke'de ikamet zorunluluğu bireyin yaşamının temelidir.

Prens-Devlet döneminde ülkede siyasî denetimi sağlamak ve kişinin tâbiyet bağına açıkça ortaya koyabilmek için gerekli görülen ikamet kurumu üç ayrı biçimde olmakta idi. Bunlar sürekli bulunma (*subtidus perpetuus*), geçici bulunma (*subtidus temporalis*) ve taşınmaz mülkiyeti nedeniyle bulunma olarak sıralanmaktadır. Bu sıralama, günümüzde de yabancıların ülke'de ikameti açısından özellikle Avrupa ülkelerinde geçerlidir. Prens-Devlet ile serf arasındaki vatandaşlık bağının temeli sürekli ülkede bulunmadır. Yabancı sanatkârlar, diplomatlar, tacir ve seyyahlar ülkede geçici olarak bulunurlar. Zenaatkârların da ülkede geçici olarak bulunmaları, özel izin almaları halinde olasıdır. Bu düzende, serseriler dışında vatansız bulunmaz. Çifte vatandaşlığın fiilen bulunması önlenmek istenmiştir. Herkes ülkesinde sürekli olarak bulunduğu Prens-Devlet'in tebaasıdır. Bireyin iki ayrı ikametgâhı veya sürekli olarak bulunduğu iki ayrı Devlet ülkesi bulunmamalıdır. Bir kimsenin iki ayrı ülkede sürekli olarak oturması, amelî yönü olmayan teorik bir haldir. Bu teorik ve istisnai hal için önerilen çözüm yolu ise, kişinin ülkesinde fiilen bulunduğu Devlet vatandaşı sayılmasıdır.

13. Allégeance kavramı hk. geniş bilgi için bkz. *Berki*, Devletler Hususî Hukuku, Cilt I, 6'ncı Baskı, 1966 Ankara, s.36 vd. Allégeance'ı kralın şahsına bağlılık olarak gören anlayış için bkz. *Fişek*, age., s.4.

Prens-Devlet dizgesinde kişinin vatandaşlığını değiştirmesi prens ve senyörün iznine bağlıdır. Vatandaşlığın sürekliliği ilkesine aykırı davranış cezaî sorumluluğu getirir. İkametgâhı yabancı ülkeye götürme tâbiyetin kaybına yol açar. Tâbiyetin kaybının eş ve reşit olmayan çocuklara etkisi ise çoğu kez verilen izinde gösterilmektedir. İzin verilmesinde yeni bir ikametgâh seçimi en önemli koşuldur. İzin ile ikametgâh değiştirmenin, vatandaşlık hukuku açısından en önemli sonucu *Telsik* kurumunun ortaya çıkmasıdır. *Telsik* ile vatandaşlığın sürekliliği ilkesi yumuşatılmış ve bireyin çıkarları kollanmak istenmiştir. *Telsik* uygulaması çifte vatandaşlığa yol açmayacak biçimde olmalıdır. Bireyin iki prence veya senyöre kulluk etmesi, getirdiği çok ağır yükümlülükler nedeniyle olanaksızdır. Kısaca, feodal düzende iki ayrı ikametgâh olamaz ve kişinin çifte vatandaşlığı bulunamaz. Feodal düzende ikametgâh kayıtları şahsî hal kayıtlarının önünde yer alır. İkametgâh kayıtları öneminden dolayı, Prens-Devlet'in kolluk kuvvetleri tarafından tutulur, fakat şahsî hal kayıtları ise kilise tarafından düzenlenir. Doğum, vafatiz, nikâh ve ölüm kayıtlarını her kilise kendi cemaati için tutmuştur. Feodal dönemden gelen bu kayıt ve sicil düzeni günümüzde de varlığını sürdürmekte ve Yabancılar Hukukunun ikametgâh anlayışının temelini oluşturmaktadır. Vatandaşlık çatışmalarının çözümünde önemli yeri olan ikametgâh veya mütaden bulunulan yer kavramlarının doğru uygulanabilmesi için tarihi gelişimi iyi bilmek gereklidir.

Çifte vatandaşlık, İngiliz İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı nedeniyle, *Common law*'da sürekli tartışma konusu olmuştur. *Common law*, vatandaşlık hukuku alanında, feodal dönemdeki düzenlemenin etkisi altında kalmış, krala bağlılık ve sadakatı ifade eden *allegiance* kurumunu esas almıştır. İmparatorluğun çok uluslu olması ve buna bağlı ülkelerin değişik statüleri bulunması, *allegiance*'dan hareket eden *Common law*'u yeni bir dizge oluşturmağa zorlamıştır. Dominyonlar, sömürgeler, himaye altındaki Devletler, vesayet ve manda altındaki Devletler, İmparatorluğa bağlı Devletlere ilişkin değişik statü örnekleridir. Vatandaşlık hukuku düzenlemesi, bağımlı Devletin içinde bulunduğu hukukî statüye göre değişmektedir. Örneğin, sömürge Devletin bir parçası sayıldığından, anavatandaki yasalar sömürge'de de geçerli olmalıdır. Bu sonuç, sömürge ahalisine otomatik olarak İngiliz vatandaşlığını vermemektedir. Sömürge ahalisinin vatandaşlığı, sömürge türüne göre değişmektedir. İskân sömürgesi olan Avusturalya'ya yerleşen cermen kökenli ahalinin İngiliz vatandaşlığını kazanması ve koruması koşulları çok basittir.

Bu durum çifte vatandaşlığın ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir tutumdur. Aynı Avusturya'da bulunan yerli ahalinin ise İngiliz vatandaşlığını kazanması ve koruması çok zordur. Aynı biçimde, geçmişte istismar sömürgesi olarak görülen Hindistan, Pakistan ahalsinin İngiliz vatandaşlığını kazanması güç koşullara bağlanmıştır. Avusturya'nın yerlileri ile Hindistan ve Pakistan ahalsi açısından çifte vatandaşlık önlenmek istenmiştir. Vatandaşlığı kazanmaya ve korumaya ilişkin tüm bu statü farklarını saptarken *Common law* önce bir hayli deneyim kazanmış, sonra çözüm bulmakta zorlanmıştır.

Bir başka örnek, himaye altındaki Devletler halinde görülür. Himaye altındaki Devlet, himaye eden Devletin ülkesine dahil değildir. Hamî Devlet ve Mahmî Devlet kendi vatandaşlık yasalarına sahiptir. Bu farklı vatandaşlık yasalarının uygulamadaki yeri Himaye Andlaşması hükümlerine göre saptanır. Himaye Andlaşmaları hükümleri ise halden hale farklıdır. Öğreti İngiliz Uluslar Topluluğuna üye her Devleti ayrı ayrı ele almakta ve çifte vatandaşlığın orataya çıkması olanaklarını, ilgili Devletin içinde bulunduğu statüye ve andlaşmalara göre tek tek incelemektedir¹⁴.

Common law'un yanında yer alan *Statutes law* (yasalar hukuku-mevzuu hukuk-yazılı hukuk) da karmaşık konuyu bir tek yasa ile düzenleyememiştir. 1730, 1772, 1948 tarihli The British Nationality Act, çifte vatandaşlığı önlemeye yönelik 1870 tarihli The Naturalization Act, 1934 tarihli British Protected Persons Order konuya ilişkin mevzuattan örneklerdir. Bu yasal düzenlemelere rağmen, halen *Common law*, İngiliz vatandaşlık hukukunu düzenleyen temel kurumdur. Değişik gereksinimleri karşılamak üzere, tarihi gelişim içerisinde terim çokluğu ortaya çıkmıştır. Subject (tebaa), allegiance (uyrukluk), citizenship (yurttaşlık), Nationality (vatandaşlık) en sık kullanılan terimlerdir¹⁵.

Kullanılan terimler arasında *Subject* terimine, *Common law* tarafından bir üst kavram niteliği verilmiştir. Bu üst kavram İngiliz hukukuna özgü değişik kısımlara ayrılmaktadır. Önce Citizen British Subject (İngiliz tebaası yurttaş), sonra Non-Citizen British Sub-

14. Belirtilen biçimde bir inceleme için konu üzerine önemle eğilmiş olan Parry, age. s.285-291.

15. Terminoloji konusunda bkz. *Uluocak*, Türk Vatandaşlık Hukuku, İstanbul 1968, s.18 vd.

ject (İngiliz tebaası yurttaş), sonra Non-Citizen British Subject (Yurttaş olmayan İngiliz tebaası) ayrıca Natural-Born Subject (doğumdan tebaa), bir dördüncü hal Naturalized-Subject (telsik edilen tebaa- Yetkili makam kararı ile vatandaşlığa alınan tebaa), beşinci hal British Protected Persons (İngiliz korumasındaki kişiler) ve sonuncu olarak Aliens (yabancılar) sayılabilecek kategorilerden örneklerdir. Kategoriler kendi içlerinde alt ayrımlara tâbidirler. Her kategorinin kendisine özgü vatandaş sayılma kuralları ve buna bağlı olarak hukukî statüsü vardır.

Karmaşık olan İngiliz vatandaşlığı kavramının anlamını açıklayabilmek için konuyu 1948'den öncesi ve sonrası diye ayırarak incelemek gereklidir. 1948'den önce, İngiliz vatandaşı (British nationals), istisnalar saklı kalma koşulu ile anavatanda doğan ve İngiliz ana ve babadan olan kişilerdir. İngiliz vatandaşı, Britanya tebaasının (British subject'in) içinde yer alan bir kategoridir. Her İngiliz tebaası, belirtilen anlamda İngiliz vatandaşı değildir. Örneğin, İngiltere'nin korumasındaki kişi (British protected persons), Kraliyet pasaportunu taşır ve tebaa sayılır. Kraliyet tebaası sayılmak için *ius soli* veya *ius sanguinis*'in doğrudan uygulanması gerekmez. Birey, İngiliz milletler topluluğuna dahil cemaatlerden birisinin yurttaşı (hemşehrısı) olduğunu yargıç önünde kanıtlamak durumundadır. Sözü edilen tâbiyet yalnız uluslararası hukuka yöneliktir. İngiliz pasaportu taşıyan ve koruma altında olan kişi iç hukuk açısından (domestically aliens) sayılmaktadır. Üçüncü bir Devlet, koruma altındaki kişiyi İngiliz vatandaşı saymayabilir veya çifte vatandaşlığın varlığını kabul edebilir. Bu sonuç İngiliz hukukunu etkilemez¹⁶. Bir İngiliz tebaasının hem dominyon cemaatı pasaportu ve hem de İngiliz pasaportu taşıması mümkündür. İngiliz Devleti *Common law*'un dışında bir düzenlemeye ulaşmak amacı ile 1948 vatandaşlık yasasını çıkarmıştır.

1948 İngiliz vatandaşlık yasası (The British nationality act) bağımsızlığa kavuşan İngiliz sömürge ve koloni ahalisinden bir kısmını, özellikle uzun süre İngiliz çıkarları için çalışmış olanlarını korumak amacını gütmüştür. Bu amaca ulaşabilmek için İngiliz vatandaşlığı kavramını yasa, *Common law*'dan daha geniş bir esasa

16. Sömürgeci bir Devlet olan Fransa'da da *Common law*'dakine benzer bir gelişme vardır. Citoyens français, sujets français ve ressortissants kavramları açısından bkz. *Battifol, age.*, No.67. Ressortissant, bir Devletin egemenliğine tâbi olan yabancıyı da ifade etmektedir.

oturtmuştur. Önce, İngiliz korumasında olan kişilere, önemli oranda İngiliz vatandaşlığı statüsü verilmiştir. Sonra, koloni, sömürge, vesayet ve manda altındaki ülke ahalisinden bazılarına, sınırlı oranda da olsa İngiliz vatandaşlığı sayılma olanağı tanınmıştır. Yasa kapsamına girdiğine inanan kişi, bu savını yargıç önünde kanıtlamak zorundadır. Anlatılmağa çalışılan bu karmaşık sistem, vatandaşlık hukuku alanında hukukî statü veya hukukî durum nazariyesi olarak isimlendirilmektedir.

Common law A.B.D. (Amerika Birleşik Devletleri) bağımsızlık savaşına kadar çifte vatandaşlığın varlığını kabul etmemiştir. 4 Temmuz 1776 tarihinde bağımsızlığını kazanmış olan A.B.D. *ius soli* ilkesine dayanarak, ülkede bulunan binlerce İngilizli Amerikan vatandaşı yapmıştır. *Common law* orta çağdan beri geçerli olan vatandaşlığın sürekliliği (principle of indissoluble allegiance) ilkesine dayanarak kişileri İngiliz vatandaşı saymıştır. Bu gelişme ile çifte vatandaşlık, *Common law*'un önemli konuları arasına girmiştir. Her sömürge veya bağımlı Devlet, bağımsızlığını kazandıkça çifte vatandaşlık konusu yeniden canlanmış ve sonuçta *Common law* çifte vatandaşlığı, vatandaşlık hukukunun bir kurumu olarak kabul zorunda kalmıştır.

Common law ortaya çıkan vatandaşlık çatışmaları konusunu, yine kendine özgü hukukî anlayışıyla çözümlenmiştir. Çifte vatandaşlığı olan birey, vatandaşlıklarından biri İngiliz olsa dahi, ikametgâhi veya mütaden bulunduğu yer Devleti vatandaşı sayılacaktır. A.B.D. ikamet eden bir İngilizli, İngiliz yargıç Amerikalı sayabilecektir. İngiliz Vatandaşlık Dairesi (The Nationality Commissioners), 1869 yılında çifte vatandaşlık konusunu inceleyen raporunda, doğduğu yabancı ülkede ikamet eden ve o yabancı ülke vatandaşı olan bir İngilizin üzerinde, İngiliz hükûmetinin Kraliyet vatandaşlığı hakkını iddia edemeyeceği sonucuna varmıştır¹⁷.

Kara Avrupasının çok uluslu olmayan ve Alman birliğini tamamlamamış olan Devleti Prusya "hukukî statü" dizgesini kabul etmemiştir. Prusya'nın anlayışına göre, vatandaş sayılma koşulları *ad hoc* dizgeye değil, açık yasa hükümlerine dayanmalıdır. Vatandaş sayılma koşullarını egemen Devlet, hür iradesine dayanarak çıkaracağı özel yasada hükme bağlamalıdır. Sonra, yasaya göre va-

17. Bkz. *Parry, age.*, s.258.

tandaş sayılan bireyler eşit statüye sahiptir. Vatandaşlar, kategorilere ayrılarak, farklı hukukî statülere tâbi tutulamazlar. Buna yasal rejimin teklifi ilkesi denilmektedir. Üçüncü olarak, vatandaşlık ırkla ilgili değildir. Tüm Almanların Alman vatandaşı olması istenemez. Dördüncü olarak, vatandaşlık hukuku'nun temel ilkesi *ius sanguinis*'dir. *Ius soli* veya ikametgâh istisnadır. Beşinci olarak, vatandaşlık ile askerlik hizmeti arasında ilişki vardır. 1842 tarihli Prusya Vatandaşlık Yasası düzenlemesi Devletsel Nazariye veya Yasal Rejim olarak isimlendirilmiştir.

Devletsel dizge, ilke olarak çifte vatandaşlığa karşıdır. Elden geldiğince, vatandaşlığın teklifi ilkesi korunmalıdır. Bu dizgeyi savunan Prusya'nın sorunu ülke dışında kalan Alman asıllılar bulunmasıdır. İstisnaen de olsa uluslararası hukuka göre yurt dışında oturan Almanlar çifte vatandaşlığa sahip olabilirler. Devletin kendisine kültür, ırk ve dinî nedenlerle bağlı olmayan kişilere vatandaşlık vererek, çifte vatandaşlığa, hiç gerek olmadan yol açmaktan kaçınması gerekir. Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelerde ikamet eden Türklerin, sayılan ülke vatandaşları ile din, dil ve ırk birliği içinde bulunmadıklarından çifte vatandaşlığa sahip olmalarını gerekir. Bu sonuç gerçeklere uygun değildir. Kültürel, ırkî ve dinî nedenlere bakılmadan kişilere vatandaşlık verilmekte olduğu günümüz gerçeğidir¹⁸.

Devletsel dizge ile *Common law*'da geçerli hukukî statü dizgesinin etkileri vatandaşlık hukukunu aşar düzeydedir. Her iki sistem yasaların çatışmasını da etkilemişlerdir. *Common law* yasaların çatışması alanında ülkesellik ilkesini yeğlemiştir. Ancak, ülkesellik ilkesi kişi hallerine ilişkin konularda kırılmalıdır. Özellikle, kişi hallerine ilişkin konularda yasaların ülke dışında uygulanması adaletin gereğidir. Bir Devletin yasaları yabancı ülkede kazanılmış haklar kuramına göre hüküm ifade eder. Birey, ikamet ettiği veya mütaden bulunduğu Devlet ülkesi yasalarına dayanarak haklar kazanır. Bireyin, ikametgâhı veya mütaden bulunduğu yer Devleti yasalarına göre kazandığı haklar, ikametgâhın veya mütaden bulunulan yerin değiştirilmesi ile yani başka bir ülkeye taşınması ile sona ermemektedir. Kişi bir ülkede kazandığı hakları beraberinde başka

18. Dinî ve ırkî nedenlerle toplu vatandaşlıktan çıkarma veya vatandaşlık verme olaylarının örnekleri vardır. Hitler Almanyası'nda yahudiler, dinî ve ırkî nedenlerle topluca Alman vatandaşlığını kaybetmişlerdir. Aynı yahudiler gittikleri yabancı ülkelere de Alman vatandaşı sayılmağa devam olunmuşlardır. İsrail'in dünyadaki yahudileri dinî ve ırkî nedenlerle vatandaş sayması da ayrı bir konudur.

ülkelere de götürebilmektedir. Bu kuram bireylerin çıkarlarına önem vermekte ve Devletin çıkarlarını ikinci plânda tutmak çabasındadır.

Devletsel nazariye, egemenlik haklarına dayanarak Devletin kendi çıkarlarına en uygun gelen hükümleri getirme hakkından hareket etmektedir. Devletin egemenlik hakkına dayanarak koyduğu yasalar ülkeseldir. Devlet, bireyin hukukî statüsünde istirar, mübadele hayatında güven, uluslararası işbirliği ve teamül gereği, istisnaen yabancı yasaların kendi mahkemeleri tarafından uygulanmasını kabul edebilir. Hangi konularda ve ne oranda yabancı yasaların ulusal mahkemeler tarafından uygulanacağını, her Devlet kendisi saptar. Örneğin, 2675 sayılı DHH yasası, Türk Ticaret Yasası'nın 678-687'nci maddeleri hangi hallerde yabancı Devlet yasası'nın Türkiye'de uygulanabileceğini gösteren hükümlerdir. Bu nazariyeye göre Devletin çıkarları, kişinin çıkarlarından önde gelir.

İslâm hukukunun geçerli olduğu Osmanlı Devletini, yukarıda yer alan iki kuramdan birisine sokmak olanaksızdır. Devletin temel ögesi olan egemenlik hakkı bir yandan dinî ilkelerle, diğer yandan kapitülasyonlarla sınırlıdır. İslâmî inanışta erek (hedef) Kurân-ı Kerim'in emirlerine uygun bir düzen yaratmaktır. Bu düzende insanların Devletler arasında dağıtımı hükme bağlanmamıştır. Vatandaşlık zorunlu bir kavram değildir. İslâm anlayışına göre, tüm müslümanlar tek bir yönetime sahip olmalıdır. Buldukları ülke neresi olursa olsun müslümanlar Kurân-ın emirlerine göre yönetilmelidir. Bu birlik fikri, mezheplerin Kurân'ın hükümlerini ayrı yorumlamaları ve büyük mezheplerin kendi gereksinmelerine uygun bağımsız Devletler kurmaları sonucunda bozulmuştur. Ülke'de ki insanların yerli müslüman ve yabancı müslüman diye bölünmesi kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. Sonuçta, müslüman Devletler de vatandaşlık kavramını hukuk sistemlerine dahil etmişlerdir.

Müslüman Devletin ülkesinde bulunan müslüman ahali arasında mezhep ve ırk birliği olmayışı sorun olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Osmanlı topraklarından olan Hicaz'da oturan bir Vahabî Arap ile İstanbul'da oturan bir Bektaşî dedesi veyahut Mısır Vilâyetinde oturan bir Fatimî ile Selanik'te oturan bir Hanefî tebaa arasında şahsi statü açısından fark olmuştur. Örneğin, Osmanlı Devletinde vergi ve toprak hukuku konularında her eyâlete veya vilayete özgü, fetihten önce geçerli olan kurallar, bazı ufak değişikliklerle

aynen korunmuştur. Buna, yasaların yerelliği ilkesi denilmiştir. Kişi halleri ve özellikle aile hukuku alanında her mezhebin kendi örf ve âdeti ile içtihadına geçerlik tanınmıştır. Buna yasaların şahsiliği ilkesi denilmiştir¹⁹. Kısaca, Osmanlı Devletinde müslüman ahali bağlı olduğu mezhep ve oturduğu bölgeye göre, hukukî statü bakımından kategorilere ayrılmıştır. Sultan Süleyman'ın Kanunnamesi dahi şahsi hal, aile hukuku, miras hukuku alanlarında bölgeselliği önleyip, yasa birliğine yol açmamıştır.

Gayr-ı müslüm ahali de, içinde bulunduğu hukukî statü bakımından birlik göstermemektedir. Osmanlı ülkesinde ikamet eden veya oturan gayr-ı müslim tebaaya, kendilerine özgü bir statü uygulanır. Örneğin, Sofya'daki bir Bulgar miras hukukuna ilişkin dâvalarında, kadın erkek eşitliğine uyan kilise mahkemesine gidebileceği gibi, kadının miras hakkını kısıtlayan şer'i mahkemeye de gidebilir. Gayr-ı Müslimler de kendi aralarında kategorilere ayrılmış bulunmaktadır.

Osmanlı Devletinde vatandaşlık bağının kuruluş ilkelerini gösteren sistematik bir yasalaştırma 1869 yılında gerçekleştirilmiştir. 1869 yılından önce vatandaşlık bağının kuruluş ölçütleri idarenin takdir yetkisine geniş yer veren, çoğu kez belirsiz kavramlardan oluşmuştur. 1869'dan önce, Osmanlı vatandaşlık hukuku'nun en tutarlı kuralı, gayr-ı müslimlere uygulanan dinî telsiktir. Müslümanlığı kabul eden hıristiyan, aslî vatandaşlığını korusa dahi Osmanlı tebaası olmaktadır.

Common law, Osmanlı Devletinden farklı olarak bir yandan çifte vatandaşlığı önleme çabasına girişmiş, diğer yandan ortaya çıkabilecek çifte vatandaşlık hallerinde bireyin hakkını kötüye kullanması olasılığı ile mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti kabul ettiği dinî telsik ile, en azından çifte vatandaşlık olasılığını kabullenmiştir. Osmanlı Devleti kapitülasyon sahibi Devletlerin gayr-ı müslimlere uyguladıkları telsik ve onun sonucunda oluşan çifte vatandaşlığın suistimallerine engel olamamıştır. Kapitülasyon sahibi Devlet, gayr-ı müslim Osmanlı tebaasına, bazen para karşılığı kendi vatandaşlığını vermiş ve bireyi çifte vatandaşlık hakkına sahip kılmıştır²⁰. Para karşılığında verilen vatandaşlık, bazılarında göre yok işlem, diğerlerine göre, Devletin egemenlik hakkının suistimalidir²¹.

19. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1947, 36. Cüz, s.617.

20. Kapitülasyon rejiminde vatandaşlık için bkz. *Seviğ-Seviğ*, Devletler Hususî Hukuku, Üçüncü Bası, İstanbul 1962, s.61 vd.

21. *Makarov*, age., s.70-72 vd. vatandaşlık hukukunda yok işlem, hakkın suistimali konularında ayrıntılı bir inceleme mevcuttur.

Devletin vatandaşlık hukuku alanındaki egemenlik hakkı sınırlıdır. Andlaşmalara uymayan, uluslararası teamüle aykırı olan ve vatandaşlık hukuku'nun temel ilkeleriyle bağdaşmayan vatandaşlık bağı, ister yok işlem, ister Devletin egemenlik hakkını suistimali olarak kabul edilsin hükümsüzdür. Özellikle Rusya'nın gayr-ı müslim Osmanlı tebaasına verdiği ikinci vatandaşlık, ne vatandaşlık hukukunun genel ilkelerine ve ne de uluslararası teamüle uygundur. Yok işlem savını İngiltere dinletebilmiş, fakat Osmanlı Devleti kabul ettirememiştir.

Osmanlı Devleti çareyi statü değişikliğinde bulmuştur. 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniyyeye Dair Nizamname (veyahut Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi) ile, hukukî statü dizgisinden ayrılmış ve kara avrupasından geçerli olan Devletsel ve Yasal rejim nazariyesine geçilmiştir. 1869 tarihli yasaya Zeyl md.9 hükmünden anlaşıldığına göre, çifte vatandaşlık sistem değişikliğine rağmen Osmanlı hukuk düzeninin bir sorunu olmağa devam etmiştir.

Tarihi inceleme sırasında İngiltere ve Almanya üzerinde durulması, Türklerin bu iki Devletin vatandaşlık hukuku uygulamalarından yararlanacakları noktaların bulunmasıdır. Önce belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin coğrafi konumu çifte vatandaşlığa çok elverişlidir. Gerek balkanlar, gerek Ortadoğu, tüm tarih boyunca birçok ufak ulusa ve birçok dine barınak olmuşlardır. Sonra Türkiye'nin hızlı nüfus artışı sorunu ve bu soruna bağlı olarak işsizlik problemi vardır. Türkiye insan gücü ihraç zorundadır. İngiltere'ye bağımlı ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları halinde dahi, eskiden sömürge veya koloni olan ülke ahalisinden İngiliz kültürüne bağlı olanları, dinleri ve ırklarına bakılmaksızın kaybetmek istemiştir. Ülkeyi kaybetmiş, fakat İngiliz kültürüne bağlı insanlarla ilgisini tebaa kavramı aracılığı ile, çifte vatandaşlık haline önem vermeden sürdürmüştür. İngiltere vatandaşlık hukukuna, fiilen var olmayan bir anlam vermeğe çalışmıştır.

Almanya ise kaybettiği topraklar üzerinde oturan Alman insanını ve Alman varlığını korumak için vatandaşlık hukukundan yararlanmak istemiştir. Almanya kaybettiği savaşlarda insan kaybını en az düzeyde tutabilmek için, ve ekonominin insan gücü açığını kapatabilmek için, ülke dışında oturan Almanların hukukî statülerini vatandaşinkine yaklaştırma çabasına girişmiştir. Almanya bir

yandan da, İngiltere'den farklı olarak kaybettiği topraklarda oturan Almanların anavatanına göçünü önlemeğe çalışmış ve o topraklarda Alman varlığını korumak istemiştir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman soylu Polonya vatandaşı pasaportu taşıyanların sayısı hiç de küçümsenemezdi. Bu uygulama sonucunda ortaya, sürekli örtülü, noksan veya fiilî çifte vatandaşlık hali çıkmıştır. Türkiye'nin hazırlayacağı bir çifte vatandaşlık yasası ile vatandaşlık hukukunda uygulayacağı sistemi saptaması gereklidir²².

IV. Düzenli Çifte Vatandaşlığı Ortaya Çıkaran Olgular

Vatandaşlık yasalarının, vatandaşlığın kazanılmasına ilişkin kurumları aslî tâbiyet ve içinde telsik'in de yer aldığı müktesep tâbiyettir. Aslî tâbiyet yoluyla çifte vatandaşlık bazı Devletlerin kan esasını diğerlerinin toprak esasını kabul etmeleri sonucudur. Günümüzde nesep bağı ile çifte vatandaşlığın doğması, Devletler arasındaki ilke farklılığını aşar bir durum göstermektedir. Aynı ilkeyi, örneğin *ius sanguinis*'i benimsemiş iki ayrı ülke vatandaşı eşlerin evlilik içinde doğan çocukları çifte vatandaşlığa sahip olabilmektedir. Örneğin, Alman baba ve Türk anneden evlilik içinde doğan çocuk hem babanın, hem de ananın vatandaşlığını alabilmektedir (T.V.Y. md.1).

Feodal düzende, evlilik içinde doğan çocuk babasının vatandaşlığını almıştır. Bu uygulama, kadın erkek eşitliği ilkesi ve Devletlerin genç nüfusa olan gereksinimleri karşısında önemini yitirmiştir. Sahih nesepli çocuk hem annesinin ve hem de babasının vatandaşlığını alabilmekte ve bu yoldan çifte vatandaşlık doğmaktadır. (T.V.Y. md.1). Gayr-ı sahih nesepli çocuk, herkesin bir vatandaşlığı olması gereklidir ilkesinden hareket ile annesinin vatandaşlığını almaktadır. Sonrada, baba ile nesep bağı kurulması ve çocuğun babasının vatandaşlığını da alması halinde yine çifte vatandaşlık hali bulunmaktadır. Evlâtlığın vatandaşlığını kaybetmemesi ve fakat evlât edinenin vatandaşlığını kazanması halinde de çifte vatandaşlık ortaya çıkmaktadır (T.V.Y. md.3). Ayrıca, evlât edinen karı kocanın ayrı Devletler vatandaşı olmaları ve her iki Devletin de evlâtlığa vatandaşlıklarını vermeleri halinde çifte vatandaşlık veya çok vatandaşlık hali ile karşılaşmaktadır.

22. Telsik yoluyla Alman vatandaşı olan bir Türk Alman halkına mensup (Deutsche Volkszugehörige) vatandaş değildir. Volkdeutsche hk bkz. *Schaetzel*, age., s.94 vd., 248 vd.

Çifte vatandaşlığa yol açan en eski hukukî ilişkinin evlenme olduğu bir gerçektir. Feodal düzen elden geldiğince çifte vatandaşlığa engel olma çabasını göstermiştir. Prens-Devlet tâbiyet birliği ilkesini getirmiştir. Tâbiyet birliği kocanın vatandaşlığı lehine gerçekleşmektedir. Karı, kocanın vatandaşlığını kazanır ve kendi vatandaşlığını kaybeder. Koca lehine tâbiyet birliği iki yönden sakıncalı görülmüştür. Önce, tâbiyet birliği kuralı, kadın erkek eşitliği ilkesine aykırıdır. Sonra, kadının vatandaşı olduğu Devlet, doğacak çocuklar da düşülürse, kocanın mensup olduğu Devlet lehine önemli nüfus kaybına uğramaktadır. Bu çekişme, uygulamada kadının an'asil vatandaşlığını korumasına ve bununla birlikte, çoğu kez kocanın vatandaşlığını da almasına yol açmaktadır. Günümüzde, yabancı ile evlenen kadının çifte vatandaşlığının bulunması büyük olasılıktır²³.

Prens-Devlet telsik yoluyla çifte vatandaş olunmasını da engellemeye özen göstermiştir. Kişi, ancak prens veya senyörden izin alarak ikametgâhını ve dolayısıyla vatandaşlığını, telsik yoluyla değiştirebilmektedir. İkametgâh değişikliği izninin ülkesine gidilen prens veya senyöre gösterilmesi gereklidir. Bu yoldan, önce iki ikametgâha, sonra çifte vatandaşlığa egel olunmuştur. İkametgâh kayıtları, kilisenin tuttuğu nüfus sicilinden daha büyük önem taşıdıklarından, Devletin kolluk kuvvetleri tarafından tutulmuştur.

Feodal düzendeki kilise ve Prens-Devlet çekişmesi Türk hukukunu yaşamadığı tarihi bir olgudur. Telsik'in sıkı denetimi A.B.D. bağımsızlık savaşı ile önemli bir darbe yemiştir. Birey, tebaası olduğu Devletin çıkma iznini getirmeden, ilk başlarda telsik olunmuştur.

A.B.D. telsik için kural olan ikametgâh değişikliği izni veya çıkma belgesi aramadan, ülkede doğmuş olan İngiliz vatandaşlarını *ius soli*, ülkede ikamet eden İngiliz vatandaşlarını da özel telsik yoluyla Birleşik Devletler vatandaşı yapmıştır. Birleşik Krallık ise vatandaşlık bağının sürekliliği ilkesini ileri sürerek, A.B.D. vatandaşlığı kazananların halen İngiliz vatandaşlıklarının sürdürdüğünü kabul etmiştir. Bu gelişme artık çifte vatandaşlığın önüne geçilemeyeceğini göstermiştir.

23. Bu olasılığı göğüslemek amacı ile 1963 tarihli Çok Vatandaşlık Hallerinin Azaltılmasına ve Çok Vatandaşlık Halinde Askerlik Yükümlüne Dair Avrupa Konvansiyonu (Strasbourg Konvansiyonu) önerilmiştir.

T.V.Y. md. 5-8 ve md. 15-18 hükümleri, Türk hukukunda da telsik yoluyla çifte vatandaşlığın kolayca doğabileceğini göstermektedir. Telsik isteminde bulunan bireyin, vatansız olması hali saklı koşulu ile, vatandaşı olduğu Devletten "Çıkma Belgesi" getirmesi istenmemektedir. Çıkma belgesi koşulu aranmadan yapılan telsik, bireyi çifte vatandaşlığa özendirici niteliktedir. Ayrıca, Telsik'in ana koşulu olan ülke'de ikamet aranmadan yapılan telsik, çifte vatandaşlığı daha da kolaylaştırıcıdır. T.V.Y. md.7'nin Türkiye'de doğmuş olan ve ikamet etmekte bulunan yabancılara fevkalade telsik yoluyla Türk vatandaşlığını kazanma olanağı getirmemiş olması da ayrı bir isabetsizliktir. T.V.Y. çifte vatandaşlık alanındaki tutarsız düzenlemeleri, Türk vatandaşlık hukukunun *Common law*'daki gibi bir tarihi gelişim göstermemiş olduğunun kanıtıdır. Bu eleştirilerle, vatandaşlık yasası gibi ülkenin insan varlığı ile ilgili bir yasayı dengeli biçimde yapmanın güçlüğü vurgulanmaktadır.

Konu ile doğrudan ilgisi bulunmayan, fakat genel olarak tâbiyet hukukunun bir parçası olan şirketlerin ve gemilerin çifte tâbiyeti konusuna da işaret edilecektir. Uluslararası şirketlerin birden çok ülkede idare veya muamele merkezlerinin bulunması halinde çifte tâbiyetten söz edilebilir. Kural olarak gemilerin de çifte tâbiyetinden söz edilememektedir. Bu genel ilke günümüzde değişme eğilimi göstermektedir. Donatanların, ucuz emek ve geniş vergi ayrıcalıklarından yararlanmak amacı ile gemilerini Liberya veya Panama gibi Devletlerin sicillerine kayıd ettirdikleri ve bunların bayraklarını çektikleri günümüz gerçeğidir. Almanya gibi bazı Devletler bu gerçeği kabullenmişler ve donatanlarının gemilerini iki ayrı Devlet gemi siciline kayıd ettirmelerine izin vermişlerdir. İki ayrı gemi siciline kayıtlı geminin, doğal olarak iki ayrı gemi tasdiknamesi ve dolayısıyla iki ayrı bayrak çekmeğe hakkı olabilir. Bu uygulama nedeniyle, gemilerin çifte tâbiyetli olmaları olasılığı vardır.

V. Çifte Vatandaşlığın Önlenmesine İlişkin Vatandaşlık Hukuku Kurumları

Çifte vatandaşlık büyük ölçüde, Devletlerin izledikleri nüfus siyasetleri, yabancı ülkelere giden vatandaşlarının ülkeden kopmalarını önleme çabaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Devlet, bir yandan ülke dışında oturmasına rağmen ülke kültürüne bağlı olan kişileri kollamak, diğer yandan ülkeye yerleşmek niyetiyle gelen

kişilerin sayılarının artmasını önlemek görevlerini yerine getirirken vatandaşlık hukukunun olanaklarından yararlanmaktadır. Kişinin ülkesine gittiği yabancı Devlet ise, yabancı sayısını olanaklar el verdiği ölçüde azaltma çabasıdadır. Bu karşılıklı çıkar çatışmalarını yumuşatmak ve bireylerin iradelerine daha geniş serbesti tanımak amaçları ile vatandaşlık hukuku bazı kurumlar getirmeyi zorunlu görmüştür. Bu getirilen kurumlar arasında *Seçme Hakkı* önemli yer tutmaktadır. Seçme hakkı, bu hakkın tanındığı insan grupları açısından ele alınabilir.

Evlenme veya nesep bağı nedeniyle çifte vatandaşlığa kavuşanlar açısından tanınmış olan seçme hakkı, vatandaşlık çatışmalarını önleyen kurumlar sıralamasında önde gelen yeri tutar. Nesep alanında seçme hakkı, doğumla çifte vatandaşlığı kazanmış olan çocuğun, reşid olmasından başlayarak iki vatandaşlığından birisini seçebilme yeteneğidir. Çocuğun seçme hakkını kullanma yetkisi belli bir süre ile, örneğin iki veya üç yıl gibi sınırlıdır. Bu yoldan, herkesin vatandaşlığını iradesi ile seçmekte hür olduğu prensibinin somut bir örneği verilmektedir. Seçme hakkının ikinci bir türü, evlenme ile çifte vatandaşlığı kazanmış olan kadına, boşanma veya ölüm nedenleriyle evlenmenin sona ermesi hallerinde tanınmıştır. Boşanmış veya dul kalmış olan kadın, belli bir süre içinde seçme hakkını kullanarak çifte vatandaşlıkları arasında seçim yapma hakkına sahiptir. Ahalî müdahalesi, arazi terk ve ilhâkı hallerinde ortaya çıkan *hıyar hakkı* (opsiyon) vatandaşlık hukuku dışında, uluslararası sözleşmelerle düzenlenmiştir. Hıyar hakkı vatandaşlık hukukunda yer alan seçme hakkından farklıdır. Burada, çifte vatandaşlığın ortadan kaldırılmasından çok, bireyin yaptığı ilk seçimi değiştirmesi hakkı söz konusudur. Hıyar hakkı bireye yaptığı bir seçimden cayma olanağı getirmektedir.

Kişinin kendi iradesi ile çifte vatandaşlığı sona erdirmesi için getirilen bir diğer kurum *çıkma*'dır. Çıkma'nın, seçme hakkı gibi bir hak olup olmadığı tartışılabilir. Herkesin vatandaşlığını seçmekte serbest olduğu ve herkesin yalnız bir vatandaşlığı olması gerektiği prensipleri açısından konu ele alınırsa, çıkma kişi açısından bir hak olmalıdır. Karşı olan düşünceye göre, çıkma, seçme hakkı gibi salt irade beyanı ile gerçekleşen bir hak değildir. Devletin takdir yetkisini kullanarak, irade beyanı ile gerçekleştirilmek istenen vatandaşlıktan ayrılmaya izin vermesi gereklidir. Devletin çıkma alanında ki takdir yetkisi egemenlik hakkının bir sonucudur.

Feodal düzende, bireyin vatandaşlığını değiştirmesi nedeniyle ortaya çıkan senyörün kayıplarını, kısmen de olsa karşılayan bir bedelin ödenmesi, çoğu kez öngörülmüştür. Malı saydığı insanı sömüremediğinden ekonomik kayba uğrayan senyörün bu kaybı karşılanmalıdır. Bireyin bizzat kendisi veyahut onun ikametgâhını taşıdığı yeni ülke, senyörün kaybını dengeleyecek bir bedel ödeyecektir. Prusya Devleti, herkesin vatandaşlığını değiştirmekte serbest olduğu ilkesine dayanarak çıkmayı düzenlerken, feodal anlayışın etkisiyle, bireyden askerlik yükümü adı altında bir bedel istemiştir. Prusya, Alman birliğini gerçekleştirmenin askeri gücü gerektirdiğini ve çağdaş Devletin varlığını koruyabilmesinde askerlik yükünün önemli yeri olduğunu kabul etmiştir. Alman Birliği sağlandıktan sonra, askerlik yükümü ile vatandaşlık arasındaki ilişki Almanya'da istikrarlı bir çizgi içerisinde kalmamıştır. Örneğin, 1920-1932 döneminde askerlik yükümü ile vatandaşlık arasındaki bağ tamamen kopmuştur²⁴.

Çifte vatandaşlığı olanlar açısından askerlik yükümünü iki kez yerine getirme olasılığı vardır. Bunun önüne geçmek için bulunan yol, çifte vatandaşlık halinde, Devletlerden birisinde askerlik hizmetini yapmış olmak yeterli sayılmaktadır. 1111 sayılı Askerlik Yasası'nı değiştiren 21.5.1992 tarih ve 3802 sayılı yasa bu yöndeki uygulamaya bir örnektir. Çifte vatandaşlığı bulunan bireyin vatan-daşı olduğu Devletlerden birisinin muvazzaf askerlik hizmetini öngörmemesi halinde, diğer Devletin bireye askerlik hizmetini yaptırmak istemesi olasıdır. Çağdışı sayılma hali de, ülkeler tarafından farklı düzenlenmiş olması nedeniyle ayrı bir sorundur. Konuyla ilgili bir üçüncü sorun da, vicdanî inanışlar nedeniyle askerlik yükümünü yerine getirmeyi reddetmek hakkıdır²⁵. Askerlik yükümüne ilişkin tüm bu konularda çifte vatandaşlığa sahip olan kişinin statüsü hangi vatandaşlığına göre düzenleneceği, kişi açısından önemli bir sorundur. Önsorun niteliğindeki bu sorunların çözümünde *lex fori*, gerçek vatandaşlık ve ikametgâhın bulunduğu Devlet vatandaşlığı çözümleri hatıra gelmektedir. Bireyin ikametgâhı vatandaşlığı öncelik taşımalı, bunun bulunmaması halinde gerçek vatandaşlığa yönelinmelidir.

24. *Schaetzel*, *age.*, s.205.

25. *Miéville* (Çev. *Abnak*), Vicdanî İnanışlarını İleri Sürerek Askerlik Mükellefiyetini Yerine Getirmeyi Reddetmek Kanun Tarafından Cezalandırılmalı mıdır?, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, S.10, 1973, s.103-114'de konuya ilişkin genel bilgiler vardır.

Aynı zamanda ikamet ettiği yabancı ülke vatandaşı da olan bir Türkün çıkma istemi, T.V.Y. md. 20/b açısından incelenirken Türk vatandaşlığı kadar yabancı ülke vatandaşlığı da göz önüne alınmalıdır. İkametgâhının bulunduğu Devlet yasalarına göre askerlik yapmış sayılan veya çağdışına çıkmış olan veyahut vicdanî inanışlarını ileri sürerek askerlik yükümünü reddeden Türk hakkında, *lex fori* değil ikametgâh yasasına göre karar verilmelidir. Belirtilen konulara ilişkin bir düzenleme T.V.Y. veya 2675 sayılı DHH yasasında veya askerlik yasalarında bulunmadığından sonuca yorum yoluyla varılması gereklidir.

Kaybettirme, çıkarma ve vatandaşlığa alınmanın iptali kurumları genelinde çifte vatandaşlığı önlemeye yönelik değildir. Belirtilen kurumların ana amacı, hakkın kötüye kullanılmasını önlemek ve Devletin varlığı ile güvenliğini korumaktır. Çifte vatandaşlığı önleyici nitelikte bir hükme kaybettirme halinde rastlanmaktadır. İzin almaksızın yabancı Devlet vatandaşı olan Türk, yetkili makam kararı ile Türk vatandaşlığını kaybedebilir. T.V.Y. md.25/a hükmü, vatandaşlık hukukunun Ortaçağdan günümüze kadar gelmiş olan bir düzenlemesidir.

Devletler geçen yüzyıldan beri uluslararası andlaşmalarla çifte vatandaşlığı önleme çabası göstermişlerdir²⁶. Çabalara ilişkin yeni bir örnek, Strasbourg'da imzalanan 6.5.1963 tarihli Çok Vatandaşlık Hallerini Azaltmaya ve Çok Vatandaşlık Halinde Askerlik yükümüne Dair Avrupa Konseyi Konvansiyonudur²⁷. 1930 Lahey Sözleşmesi vatandaşlık çatışmalarını çözümlemeyi amaçlamakta, 1963 Strasbourg Konvansiyonu ise çifte vatandaşlığı önleme çabasıdır. Konvansiyonun üç ana amacı vardır. Vatandaşlık hukuku alanında kadın erkek eşitliğini gerçekleştirmek, ailede tâbiyet birliğini sağlamak, nihayet karma evlilik (mariage mixte) alanında yer alan çifte vatandaşlık ve vatansızlık hallerini önlemektir.

Konvansiyonun ilk maddesinin birinci bendine göre, âkit Devletlerin reşit vatandaşları açık irade beyanı sonucunda telsik, seçme hakkı veya tekrar iktisap yollarıyla bir diğer âkit Devlet vatandaşlığını kazanmaları halinde önceki vatandaşlıklarını kaybederler. Önceki vatandaşlıklarını koruma hakkı tanınmaz. Mümeyyiz veya reşid olmayan kişiler de, veli veya vasilerinin izni ile telsik, seçme

26. Konvansiyon örnekleri için bkz. *Berki*, age., s.34-36.

27. Konvansiyon hakkında kısa bir bilgi için bkz. Documents-Conseil De l'Europe, Annales De La Faculté De Droit D'Istanbul, Tome XVII, Nos. 26-27-28- İstanbul 1967, s.592-597.

hakkı veya tekrar iktisap yollarıyla âkit Devletlerden birisinin vatandaşlığını kazandıkları takdirde, önceki vatandaşlıklarını kaybederler. (Konvansiyon md.1/2). Ana ve babanın vatandaşlıklarını değiştirmelerinin çocuklar üzerindeki etkisi Strasbourg Konvansiyonu md. 1/3'de düzenlenmiştir. Çocuklar, kural olarak ana ve babalarını, önceki vatandaşlıklarını kaybetme koşulu ile izlerler.

Konvansiyonun ikinci maddesine göre, âkit Devletin izni ile kişi çifte vatandaşlıklarından birisinden ayrılabilir ve bu suretle yalnız bir vatandaşlığa sahip olabilir. İzin keyfiyeti âkit Devletin takdirine bağlıdır. Akit Devlet bireyin, en az on yıldan beri vatandaşlığını korumak istediği ülkede mütaden bulunuyorsa izin istemini reddedemez. Konvansiyon, Avrupa Konseyi üyeleri arasında dahi gerekli uygulama ve etkinliği bulamamıştır. Uygulama, çifte vatandaşlığı önlemek yerine onun yol açtığı ihtilâfları çözmeye çalışmanın daha akıllıca bir yol olduğunu göstermiştir.

VI. Çifte Vatandaşlık ve Önsorun

Somut olayda uygulanan vatandaşlık yasası, olayda yer alan ana sorunun yani kişinin Türk vatandaşlığını kazanması için, diğer bir yasa hükmü tarafından düzenlenmiş olayın örneğinin evlenmenin hukukî sonucunun varlığını aramaktadır. Önsorun, vatandaşlık yasasına dayanarak, kişinin ilgili Devlet vatandaşlığını kazandığına veya kaybettiğine hüküm verilebilmesi için gerekli olan ve hukuki sonucu doğmuş bulunan bir hukukî olgunun varlığını gerektirir. Önsorun'a konu olan hukukî olgunun varlığı ve hukukî sonucu, vatandaşlık yasalarınca veya diğer başka yasalarla hükme bağlanmış olabilir.

T.V.Y. md.6 Genel Olarak Vatandaşlığa Alınma (Adî Telsik) kurumunu düzenlemektedir. Hükmün b bendine göre Türk vatandaşı olmak isteyen yabancıların ülke'de başvuru tarihinden geriye doğru 5 yıl ikamet etmiş olması gerekir. Yabancıların ikameti önsorun niteliğindedir. T.V.Y. bu önsorunu, genel yasaların dışında kendisi md.9'da özel olarak düzenlemiştir. Yabancı kişinin Türkiye'de bulunmasının ne suretle hukukî sonuç doğuran bir olgu olduğu hükme bağlanmaktadır. T.V.Y. hükmünün bulunmadığı dönemlerde yabancıların ülke'de ikameti olgusu genel hükümler içerisinde düzenlenmekte idi.

Önsoruna ilişkin iki örnek daha verilecektir. Avusturyalı olan bir kadın ile Alman erkeğinin evlilik içinde doğan çocukları, baba-

nın Alman vatandaşlığını kazanmıştır. Çifte vatandaşlığı sınırlama amacını güden Avusturya yasalarına göre, T.V.Y.'den farklı olarak, çocuğun ananın Avusturya vatandaşlığını kazanıp çifte vatandaşlığa sahip olabilmesi için, ebeveynin rızası gereklidir. Baba iradesini belirleyecek dilekçeyi imzalamamaktadır. Bu halde de, ortada bir önsorun vardır. (Sonuca ulaşabilmek için karş. 2567 sayılı yasa md.19, 15, 12). İkinci örnek ise, evlenmenin ölümle sona ermesi ve gaiplik halleri T.V.Y. md. 13 ve 28 açısından önem taşımaktadır. Türk Medenî Yasası md.43'e göre yargıç Türk vatandaşının gaipliğine karar verir. Alman ve Avusturya hukuklarına göre ise kaybolan kişinin, belli bir sürenin geçmesi koşulu ile yargıç ölümüne karar verir. Kaybolan bireyin ölüm tarihi, gaiplik kararı halinde ölüm kararı halindeki farklı olabilmektedir. Hayatta kalan eşin seçme hakkını kullanabilmesi için, Alman ve Türk vatandaşlıklarına sahip kocanın ölüm tarihinin saptanması bir önsorundur.

Vatandaşlık hukuku hükümlerinin, diğer hukuk dallarının getirdiği kurum ve kavramlardan yararlanarak önsorun'a yol açtığı hallerin örneklerine sık rastlanmaktadır. Rum Ortodoks dinine mensup ve Türkiye'de mukim bir Türk vatandaşının, Yunanistan'da oturan ve Yunan vatandaşı olan bir kadınla Atina'daki kilisede dinî törenle evlenmesi halinde, Yunanlı kadının T.V.Y. md. 5'e göre Türk vatandaşlığını alabilmesi ana sorundur. Yunanistan'da resmî nikâh değil, kilisede papazın yaptığı evlilik geçerlidir. Yapıldığı yer yasalarına göre hukukî sonucu doğmuş bulunan evlenmenin Türkiye'de geçerliği önsorundur.

Vatandaşlık hukuku'nda ortaya çıkan önsorun hakkında, T.V.Y. Türk yasası olduğuna göre, Türk mevzuatına göre karar verilecektir. Türk mevzuatı olarak, yalnızca Türk maddî iç hukuku kabul edilirse, Medenî Yasa md.110 hükmü uygulanacak ve dinî törenle yapılan evlenme, kamu düzeninden sayılan hükme aykırı olduğundan geçerli sayılmayacak ve bunun sonucunda kişiye vatandaşlık verilmeyecektir. Türk mevzuatı kavramını yukarıdakinden farklı bir düzeyde de nitelendirme olasıdır. Türk mevzuatı daha kapsamlı düşünülür ve maddî iç hukuk kurallarının yanında Yasaların Çatışması kurallarını da kapsar hale getirilirse, 2675 sayılı DHH yasası md.6'ya göre, Yunan Devletinin öngördüğü biçim koşullarını yerine getiren evlenme geçerli ve Yunan kadını Türk vatandaşı olacaktır. *Locus regit actum* kuralına dayalı bu sonuç uygulamada geçerlidir.

Belirtilen sonuç gerçekte hatalıdır. Lâik bir Devlet olan Türkiye'nin *Locus regit actum* kuralına göre evliliğin geçerliğini kabul edebilmesi için, kilisedeki papaza evlendirme yetkisi veren bir Yunan yasasının bulunması gereklidir. Papaz, kendisine evlendirme memuru yetkisi veren bir hüküm bulunmadan nikâhı kıymaktadır. Yunanistan ve onunla aynı yönde olan İspanya yasaları papazlara evlendirme memuru yetkisi veren bir hüküm getirmemişlerdir. Yunan ve İspanyol anlayışına göre, Papazın evlendirme memuru yetkisi tanrı'nın bir emridir. *Locus regit actum* kuralının, çağdaş yüzyılda tanrı emirlerini kapsadığını kabul etmek güçtür.

Bu genel açıklamalardan sonra, bizatihi çifte vatandaşlığın kendisinin önsorun olduğu hallere de değinilmelidir. İlk örnek, Türk vatandaşı ile evli olan kadının evliliğin sona ermesinden sonra, T.V.Y. md.28'e göre seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılmasıdır. Seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığından ayrılma ana sorundur. Seçme hakkından yararlanabilmesi bir başka hukukî olgunun varlığını, kadının halen yabancı Devlet (Yunan) vatandaşlığına sahip olmasını gerektirmektedir. Kadın halen Yunan vatandaşı ise, iradesini kullanıp evlenme ile kazandığı Türk vatandaşlığını terk edecektir. Çifte vatandaşlığın önsorun olmasının örneklerine T.V.Y. md. 20/c ve 25/a hükümlerinde de rastlanmaktadır. Türk vatandaşlığını kaybetmek çifte vatandaşlığın varlığı olgusunu gerektirmektedir.

Vatandaşlık yasası dışında da çifte vatandaşlık önsorun olmaktadır. Örneğin, 2567 sayılı yasa md. 32 fıkra 2 hükmüne göre, Türk mahkemelerinde dâva açan yabancı karşılıklı olmak koşulu ile güvence (teminat) gösterme bağışıklığından yararlanır. Dâvacı yabancı, çifte vatandaşlığı olması ve bu Devletlerden birisi ile Türkiye arasında karşılıklılık bulunması halinde kişi lehine bağışıklık doğacaktır. Örneğin, Alman ve Arjantin vatandaşlıklarına sahip kişinin 2675 sayılı DHH yasası md.4/c'ye göre Alman sayılması halinde, Sözleşmelere dayanarak güvence yükümü doğmayabilir. Fakat, aynı kişinin Arjantin vatandaşı sayılması halinde güvence yükümü doğacaktır.

Çifte vatandaşlığın önsorun olmasına ilişkin bir başka örnek muvazzaf askerlik hizmeti alanında görülmektedir. 1111 sayılı Askerlik yasasının, 3802 sayı ve 21.5.1992 tarihli değişik hükümlerine göre, çifte vatandaşlığı olan Türklerin yabancı ülkede yaptıkları askerlik hizmetinin, belli koşullar ile Türkiye'de de sayılması gere-

kir. Konu ile ilgili olarak, Avrupa'da bulunan ve çifte vatandaşlığı olan Türkleri ilgilendiren örneklere değinilecektir. Çifte vatandaşlığı olan ve yurt dışında ikamet eden Türk'lün çağdışı sayılması bir önsorundur. Bu önsorun hakkında karar verirken *lex fori*'den hareketle Türk vatandaşlığı esas alınır, birey uzun bir süre daha askerlik yükümü ile karşı karşıyadır. Buna karşılık, ikametgâhının bulunduğu ve ikamet ettiği diğer ülke, örneğin Alman vatandaşlığı esas alınır, kişi çok daha kısa bir süre sonra çağdışına çıkmış sayılacaktır. Aynı biçimde, çağdışı sayılmanın yanında askerlik yükümünden kaçma yani asker kaçağı sayılma nedenlerinin de hangi vatandaşlığa göre saptanacağı bir önsorundur. Yanıt, 2675 sayılı DHH md. 4/b'ye göre aranacak olursa *lex fori* yani Türk vatandaşlığı esas alınacaktır. Bu anlayışın karşısında, 1930 Lahey Konvansiyonuna ilişik Çifte Vatandaşlığı Olanların Askerlik Yükümüne İlişkin Bazı Sorunları Düzenleyen Protokolün 1'nci maddesi yer almaktadır. Bireyin mütaden bulunduğu ülkenin vatandaşlığı, en sıkı bağının (irtibatım) bu ülke ile olması koşuluna bağlanarak esas alınacaktır. Zamanla Türk uygulamasının da, sözü edilen Protokolün hükümlerini uygulayacağı ümit edilir.

Çifte vatandaşlığın varlığının kanıtlanması sorununa da değinmek gereklidir. T.V.Y. md.38/c'ye göre, pasaport ve pasaport yerine geçen belgeler, aksi sabit oluncaya kadar Türk vatandaşlığını kanıtlayan belgelerdir. Aynı karineye, 5683 sayılı ve 15.7.1950 tarihli Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Yasa uygulamasında da yer vardır. Pasaport karinesinin uygulamada sandığı kadar sağlam olmadığı konusuna değinilecektir.

İlk örnek Alman hukukundan getirilecektir. Alman hukukunda çıkma (Entlassung), kaybettirme (Ausbürgerung) dışında iki tür çıkarma (iskat) vardır. Adî çıkarma (Zwangsausbürgerung) ve otomatik çıkarma (Automatische Zwangsausbürgerung) olmak üzere iki hal isimlendirilmektedir. Alman vatandaşlık yasası md.26'ya göre, otomatik çıkarma, asker kaçağı olan kişilere uygulanır ve asker kaçağı olduğu karardan kişi iki yılın geçmesi ile Alman vatandaşlığını kendiliğinden kaybeder. İlgininin elinde halen geçerli Alman pasaportu bulunması veyahut idarenin iskat işlemine hiç girişmemiş olması Alman vatandaşlığının otomatik kaybını etkilemez. Bu halde kişi elindeki Alman pasaportuna rağmen çifte vatandaş sayılamamalıdır. Vatandaşlık çatışmalarının çözümünden önce, gerçekten çifte vatandaşlığın var olup olmadığı aranmalıdır. Bu konuda, vatandaşlığı iddia edilen Devletlerin herbirinin yasaları ayrı ayrı uygulanmalıdır.

Konuya ilişkin bir başka örnekte Fransa'dan gelmektedir. Fransa lejyonerlere, orduda hizmet ettikleri sürece vatandaş muamelesi yapmaktadır. Lejyonerin elindeki kimlik, pasaport veya diğer belgeler geçici vatandaşlığın karinesidir. Ortaya çıkan sorun, Alman, Polonya, Sırp vatandaşlığına sahip kişilerin lejyoner oldukları sürece çifte vatandaşlığa haiz sayılıp sayılmayacaklarıdır. Bir başka sorunda, lejyonda yapılan hizmetin muvazzaf askerlik hizmetinden sayılması, çifte vatandaşın bir kez askerlik yükümü olduğu ilkesinin kapsamında olması konusudur. Belirtilen konularda *lex fori* ilkesinin uygulanması gerektiği sanılmaktadır. Lejyonda görev alma taraflar arasında yapılan bir sözleşmeye dayanmaktadır. Muvazzaf askerlik hizmeti ise yasal bir yükümdür. Lejyonerin vatandaşlıklarının birisinin Türk olması halinde de *lex fori* Devletin vatandaşlığı esas alınmalıdır.

Fransa'dakine benzer bir durum Amerikan ordusunda görev yapan yabancı Devlet vatandaşları açısından da söz konusudur. Bu kişiler görev sonunda A.B.D. vatandaşlığına girmeye hak kazanırlar. Amerikan ordusunda görev yapan bir Türk'ün, A.B.D. ülkesi içerisinde ne düzeyde Türk vatandaşlığından yararlanabileceği veyahut A.B.D. dışındaki bir göreve gönderilmesi halinde çifte vatandaş sayılıp sayılmayacağı ortaya çıkan sorunlardır. Kişinin çifte vatandaşlığı olduğu kabul olunmamalı ve halen vatandaşlık bağı ile bağlı bulunduğu Devlet vatandaşlığı esas alınmalıdır.

VII. Çifte Vatandaşlıktan Doğan Vatandaşlık Çatışmalarının Çözümü

Charlemagne'dan sonra, önce Frank Devleti ve sonra tüm Avrupa'da feodal düzene geçiş hızlanmıştır. İkametgâh sicilleri, şahsî hal (ahval-i şahsiye) sicilleri kadar düzenlidir. Ülkede ikamet eden herkes bir kilise cemaatine üye olarak kayıtlıdır. Kolluk kuvvetlerinin tuttuğu ikametgâh sicilleri, şahsî hal sicilleri (kilise tarafından tutulan) birbirini tamamlamaktadır. Çifte vatandaşlık önlenmekte ve tâbiyet ihtilâflarına da rastlanmamaktadır. Feodal düzeni tüm yönleri ile yaşamış olan İsviçre, Almanya, Fransa gibi Hristiyan Batı Avrupa Devletlerinde, halen ikametgâh kayıtları, şahsî hal sicilleri ve kilise cemaat defterleri düzenli biçimde tutulmaktadır.

Feodal düzeni ve onun Prens-Devlet anlayışını yaşamamış olan toplumlar, örneğin tüm Amerika ve Avusturalya kıtaları uygulamasında, Kara Avrupasında geçerli olan ikametgâh sicili, şahsî hal sicili ve cemaat kayıt defterleri üçlüsü bir arada bulunmamıştır. Ha-

len, konu dünya çapında ele alındığı zaman, düzenli ikametgâh sicili ve dinî cemaat kayıtları buhanan Devlet sayısının azlığı gözlenmektedir. Devlet genel olarak, şahsî hal sicillerini düzenli tutma çabası içerisinde. Türkiye'de Devlet tarafından, tüm aksaklıklarına rağmen, düzenli biçimde nüfus sicili ve tapu sicili tutulmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde mahalle muhtarlarının tuttukları ikametgâh sicilleri güvenilemeyecek ve düzensiz sayılabilecek kayıtlardır. Bölge din görevlilerinin düzenli ve güvenilir cemaat defteri tuttuklarına Türkiye'de rastlanmamaktadır. Belirtilen nedenlerin de etkisiyle Türk DHH genel olarak ikametgâh ilkesine yabancı kalmıştır.

Egemen ulusal Devlet ile birlikte vatandaşlığa yön veren ölçütler değişmiştir. Ulusal Devlet dinî nedenlerle ülke bütünlüğünü zedelememesi çabasıdadır. Kilisenin veya din adamlarının tuttukları kayıtlar, lâik Devlet açısından önem taşımamalıdır. Sonra, ulusal Devlet ülke savunmasının, eskiden beri denenmiş olan paralı askerlerden kurulu ordu ile sağlanamayacağı inancındadır. Emek ve sermayeyi, endüstriyel gelişmeyi sağlayacak bir denge içerisinde tutmak ulusal Devletin, yukarıda sayılanlara eklenecek bir başka görevidir. Kaldı ki, aynı ırktan veya soydan olanların aynı Devlet vatandaşı sayılması ilkesinin ulusal Devlet tarafından gerçekleştirilemeyeceği de anlaşılmıştır. Örneğin, Türk ırkından veya Cermen ırkından olan tüm insanların aynı Devletin çatısı altında toplanması dünyada var olan siyasî dengeler bakımından olanaksızdır. Ulusal Devlet vatandaşlık bağının ölçütlerini saptarken, feodal dönemden daha hoşgörülü davranmak ve çifte vatandaşlığın kaçınılmaz olduğunu görmek zorundadır.

Ulusal Devlet vatandaşlığın ölçütlerini egemenlik hakkına dayanarak saptama yetkisini, kişinin çıkarlarını, uluslararası dengeleri gözönüne alarak kullanmalıdır. Kişinin iradesi ile vatandaşlığını değiştirmesi konusuna yeterince önem verilmelidir. Devlet, çifte vatandaşlığın kendi güvenliğini ve varlığını etkileyen suisstimallerini önleyici hükümleri getirmek hakkına sahip olmalıdır. İngiltere'nin deneyimlerinin de gösterdiği üzere çifte vatandaşlık, suisstimalleri önleyici gerekli yasal önlemler alınması koşulu ile korkulacak bir kurum değildir. Vatandaşlık hukukunun uluslararası alanda geçerli olan ilkelerine uygun bir vatandaşlık yasası yapabilmek için hem kan ve hem de toprak bağından yararlanması kaçınılmazdır. Telsik, seçme hakkı, çıkma konularında, Devletin varlığını etkileyen sınırlı haller saklı kalma koşulu ile kişinin iradesine üstünlük tanınmalıdır. Kaybettirme vatandaşlığa alınmanın iptali, çir-

karma gibi kurumlarla, Devletin kendi varlığını ve güvenliğini koruma olanağı getirilmelidir. Vatandaşlık yasalarının, vatandaşlık hukuku'nun karmaşık ilkeleri ve değişik çıkarlar arasında ideal bir denge kurması çok zordur.

Sayıları ikiye yaklaşan bağımsız Devletlerin herbiri kendi vatandaşlık yasasını yaparken diğerinden farklı çıkar dengelerinden ve farklı etmenlerden hareket etmektedir. Hem ada Devleti, hem de sömürgeci geçmişi olan İngiltere'nin vatandaşlık yasasını etkileyen etmenler ile Osmanlı Devleti'nin miras yükünü taşıyan ve yabancı ülkeye emek ihraç eden Türkiye'nin vatandaşlık yasasını etkileyen etmenler arasında önemli farklar vardır. Bu farklılıklar sonucu, İngiliz vatandaşlık hukuku hükümlerinin vatandaş saydığı bir kişiyi, aynı zamanda Türkiye'nin de vatandaş sayması olasılığı ortaya çıkmaktadır. Belirtilmeye çalışıldığı üzere, çifte vatandaşlık, gerçekte Devletlerin vatandaşlık yasalarında ifadesini bulan farklı çıkarlarının çatışması ve kişilerin iradelerine tanınan yetkiyi, haklı olarak çıkarlarına en uygun gelen biçimde kullanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. İki ayrı Devlet yasalarının, aynı kişiyi her iki Devletin vatandaşı sayması vatandaşlık çatışmasına (tâbiyet ihtilâflarına) yol açmaktadır. Ortaya çıkan vatandaşlık çatışmasının çözümü konusunda oybirliği yoktur.

1. Vatandaşlık Çatışmalarını tek bir kuralla çözümlemek isteyen görüşler

Azınlıkta kalan görüşlerden birisine göre, vatandaşlık çatışmaları bir bütündür. Vatandaşlık çatışmalarında, kişinin vatandaşlıklarından birisinin yetkili makamın mensup olduğu Devlet (genel olarak *lex fori*) ile aynı olup olmayışına göre bir ayırım yapmağa gerek yoktur.

Seçimin temeli, kişinin sıkı organik bağının (engste organische Zusammenhang) bulunduğu Devlet ölçütüdür. Sıkı organik bağ bir olgular demetidir²⁸. İkametgâh, seçimde oy verilen yer, ailenin mütaden bulunduğu ülke, askerlik hizmetinin yapıldığı yer, kamu görevi alınan ülke, sosyal faaliyetlerde bulunulan mahal gibi tüm olgular birarada ele alınarak değerlendirme yapılmalıdır. Bu görüşün, en önemli sakıncası en sıkı organik bağın, sürekli olarak *lex fori* uygulaması eğilimine açık olmasıdır. *Lex fori* uygulaması, günü-

28. *Ferid, Internationales Privatrecht, Berlin 1975, No. 1-34, s.9; Kegel, a.g.e., s.177.*

müzde çifte vatandaşlığı olan birey aleyhine önemli sakıncaları beraberinde getirmektedir. Kaldı ki, en sıkı organik bağ kavramına dayanarak bulunacak vatandaşlık yargıcın sübjektif bir değer yargısıdır. Sübjektif değer yargısından önce kesin bağlama yöntemleri denenmelidir.

Common law'da vatandaşlık çatışmalarının çözümünde ayırım yanlısı değildir. İngiliz hukuku, vatandaşlık çatışmalarının çözümünde, genel anlayışına uygun olarak, bireyin ikametgâhının bulunduğu Devlet vatandaşlığını yeğlemektedir. Örneğin, Türk ve İngiliz vatandaşlıkları bulunan ve Türkiye'de ikamet eden bireyi, İngiliz yargıcı Türk kabul edecek ve Türk yasalarını uygulayacaktır. Aynı biçimde, İngiltere'de ikamet eden ve İngiliz vatandaşlığı da bulunan bir Türk'ü İngiliz yargıcı İngiliz vatandaşı kabul edecek ve İngiliz yasalarını uygulayacaktır. Aynı biçimde, İngiltere'de ikamet eden ve İngiliz vatandaşlığı da bulunan Türkü, Türk yargıcı İngiliz vatandaşı kabul edebilmelidir. İngiliz yasalarına göre, çağdışına çıkmış olan, fakat Türk yasalarına göre askerlik yükümü bulunan veya vicdanî nedenlerle askerlik yükümünü reddeden Türk'ü Türkiye askere alamayacaktır. Türk hukuku belirtilen sonuca ulaşacak hükümleri getirmemiştir.

2. Vatandaşlık Çatışmalarının Bir Ayırımı Giderek Çözümleyen Görüş

a) *Lex fori* kuralına giren haller

Vatandaşlık çatışmalarında, konuyu bölerek ve *lex fori*'nin çıkarlarını gözетerek çözüm getirilmesini sağlayan görüş uygulamada daha başarılı olmuştur. Çoğunluk görüşüne göre, vatandaşlık çatışmalarının çözümü alanında bir ayırımı gidilmelidir. İlk önce, kişinin vatandaşlıklarından birisinin sorunu çözümlenecek olan Devlet vatandaşlıklarından olup olmadığına bakılmalıdır. Kişinin vatandaşlıklarından birisinin, sorunu çözümlenecek makamın mensup olduğu Devlet vatandaşlığı olması halinde, işbu Devlet vatandaşlığı esas alınır²⁹. Bir makamın önünde, çifte vatandaşlığın öne sürülmesi halinde, yargıç önce ileri sürülen Devlet vatandaşlıklarından birisinin *lex fori* ile aynı olup olmadığını saptayacaktır. İleri sürülen Devlet vatandaşlıklarından birisinin *lex fori* Devleti ile aynı olması halinde mahkemenin (veya makamın) mensup olduğu Devlet vatan-

29. *Ferid*, age., s.9; *Schaetzel*, age., s.127 ve 67; *Kegel*, age., s.177; *Uluocak*, age., s.16; *Nomer*, Vatandaşlık Hukuku Dersleri, İstanbul 1976. s.26; *Wolff*, *Das Internationale Privatrecht Deutschlands*, Berlin 1954, s.41.

daşlığı esas alınacaktır. *Lex fori*'nin üstünlüğü, vatandaşlık yasası hükümlerini Devletin egemenlik hakkına dayanarak koymuş olmasıdır. Aynı hükümler Devletin uluslararası alandaki çıkarlarını da ilgilendirmektedir.

Vatandaşlık çatışmalarının çözümünde an'asıl vatandaşlık, aslı tâbiyet, doğumla kazanılan vatandaşlık (original nationality) ile sonradan kazanılan vatandaşlık (müktesep tâbiyet -yeni vatandaşlık- new nationality) arasında bir öncelik yoktur. Çifte vatandaşlık dâva tarihinde var olmalıdır. (2675 sayılı DHH yasası md.3 ile karşı.). Dâva görülmekte olduğu sırada ikinci bir Devlet vatandaşlığını, örneğin Türk vatandaşlığını kazanan yabancı, md.3 nedeniyle, Türk maddî iç hukukunun uygulanmasını isteyememesi olumlu karşılanamaz. Türkiye'de ikamet eden ve dâva açıldığı zaman İngiliz vatandaşı olan Türk soyundan kişinin, dâva sırasında Türk vatandaşı olması halinde, Türk iç hukuku yetkili olabilmelidir. Buna karşılık, dâva açıldığında vatandaşlıklarından biri Türk olan kişinin, dâva sırasında Türk vatandaşlığını kaybetmesinin 2567 sayılı DHH yasası md.3'e rağmen, en azından md.32'deki güvence (teminat) yükümü açısından sonuçları olmalıdır. Türk vatandaşlığından dâvanın görüldüğü sırada ayrılmış olan kişiye halen Türk yasalarının, çifte vatandaşlığa sahip olduğu dönemdeki nedenlerle uygulanmasında direnmek hatalıdır³⁰.

Lex fori'nin uygulanması salt nitelikte değildir. Bu alanda yer alan ilk sınırlandırma önsorun halinde ortaya çıkmaktadır. Evlilik içinde doğan ve babasının vatandaşlığını alan çocuğun, yabancı Devlet vatandaşı olan anasının vatandaşlığını alabilmesi için, babanın rızasının arandığı halde doğmaktadır. Babanın rızasını verip vermeyeceği kendi vatandaşlığına bağlıdır. 1963 tarihli Çok Vatandaşlık Hallerini Azaltmak ve Çok Vatandaşlık Hallerinde Askeri Hizmetlere Dair Strasbourg Sözleşmesinin/IV ve 2/III maddeleri de belirtilen yöndedir³¹.

1930 Lahey Sözleşmesi md.1'e göre Uluslararası Sözleşmeler

30. 2527 sayılı yasa md.3'e göre çalışma izni alanların güvence yükümünden kurtulmaları gerekir. Buna karşılık, tüm varlığını Yunanistan'a götürmüş olan, ancak halen Türk vatandaşlığından ayrılmamış olan kişi Türk mahkemelerinde açacağı dâvada güvence göstermelidir.
31. Alman, İsviçre, Türk hukukları mahfuz hisseyi tanımaktadır. İngiliz ve Amerikan miras hukukları mahfuz hisseye yer vermemektedir. Alman ve İngiliz vatandaşlıklarına sahip olan ve İngiltere'de mukim bulunan bir müteveffanın, mahfuz hisseyi gözüne almadan yaptığı ölüme bağlı tasarrufun hüküm ifade etmesi önce vatandaşlık çatışmasının çözümünü gerektirir.

ve teamül de *lex fori* uygulamasına sınır getirebilir. Çifte vatandaşlığı olan diplomatik ajan gönderildiği Devlette, gönderen Devletin diplomatik misyon'unun üyesi olarak bağışıklık ve ayrıcalıklardan yararlanır. Diplomatik misyon üyesinin vatandaşlıklarından birisinin gönderilen Devlet vatandaşlığı olması halinde *lex fori* değil, gönderen Devletin yasaları yetkilidir. Bu halde, 1961 tarihli Diplomatik İlişkiye ve Bağışıklığa Dair Viyana Sözleşmesi md.43/b'ye göre, gönderilen Devletin elinde bulunan tek olanak, çifte vatandaşlığı olan diplomatik ajani, yabancı Devletin misyonu'nun diplomatik personeli üyelerinden kabul etmemektedir³². Gönderilen Devlet tarafından, yabancı Devletin diplomatik ajani istenmeyen insan (*persona non grata*) sayılmaktadır. Örneğin, Türk ve Amerikan vatandaşlığı bulunan ve Türkiye'deki A.B.D. diplomatik misyonu personeli üyesi bulunan görevli Türk vatandaşı sayılarak hakkında *lex fori* uygulanamaz³³.

Diplomatik misyon personeli üyesi olan görevlinin ailesi de, kural olarak tüm bağışıklık ve ayrıcalıklardan yararlanır. Aile fertlerinin çifte vatandaş olması ve bu vatandaşlıklardan birisinin gönderilen Devlet vatandaşlığı olması halinde, 1961 Viyana Sözleşmesi md.37/1'e göre *lex fori* uygulanır³⁴. Yenilgi sonunda ülkeye gelen yabancı işgal kuvvetleri askerleri veya sivil görevliler arasında çifte vatandaşlığı olanlar ve aileleri hakkında *lex fori* uygulanmaz. İkinci Dünya savaşından sonra Almanya'ya işgal kuvvetlerinin üyesi olarak gelen ve Alman-Amerikan vatandaşlığına sahip olan kişiler hakkında Alman yasaları uygulanamamıştır.

1930 Lahey Sözleşmesi'nin tanıdığı diğer bir istisna ise, vatandaşlık hukuku'nun genel ilkeleridir. Kişinin rızası hilâfına vatandaş sayılması, vatandaşlık hukuku'nun genel ilkelerine aykırıdır. Örneğin, bir Devletin (Fransa'nın) himayesi altında bulunan, fakat uluslararası kurallara göre ülkesinden sayılmayan bir ülkede (Tunus'ta) doğan ve ikamet eden yabancıları (İngilizleri) rızalarını almadan Fransız vatandaşı sayması, vatandaşlık hukuku'nun temel ilkelerine aykırıdır³⁵.

32. Çifte vatandaşlığın göreceli, düzensiz veya örtülü olması hallerini Viyana Sözleşmesi gözönüne almamaktadır.

33. NATO karargâhının statüsüne dair Protokol'ün 2/b maddesine göre (20 Mart 1954 tarihli Resmî Gazete No.8663) *lex fori*'ye sınırlama getirmektedir.

34. NATO karargâh protokolü eş, çocuk ve ana, babayı kapsamaktadır (md.2).

35. İngiltere'nin itirazı üzerine konuyu inceleyen Lahey Adalet Divanı Fransa'nın konuya ilişkin vatandaşlık kararnameyi yerinde bulmuş ve İngilizlerin çifte vatandaşlığı

Lex fori'nin, Devletin çıkarlarına hizmet ettiği ve verilen hükümün yabancı ülke'de geçerliliğini gölgelediği bilinen eleştiridir. Bu haklı eleştirileri bilen, 1930 Lahey Sözleşmesi'nin daha iyi bir çözüm bulamadağı da gerçektir. *Lex fori*'nin sakıncalarını hafifletmek için istisnaların sayısını ve kapsamını genişleterek adalete hizmet etmek görünen çıkar yoldur.

b) *Lex Fori* dışında kalan haller

Kişinin vatandaşlıklarından hiçbirisinin *lex fori* olmaması halinde, *Common law* ikametgâh veya mütaden bulunulan yer Devlet vatandaşlığına öncelik tanımaktadır. *Common law*'un hem yasaların çatışması, hem de vatandaşlık çatışmalarında uyguladığı ikametgâh veya mütaden bulunulan yer yasası kuralı bu konuda, göreceli olarak varlığını sürdürmektedir. *Common law*'dan esinlenerek çözüm getirdiği izlenimini veren 1930 Lahey Sözleşmesi değişik yorumlara elverişlidir. Sözleşme md.5 hükmüne göre, bireyin ülkesinde ikamet ettiği ve mütaden bulunduğu veya içinde bulunduğu hal ve koşullar itibariyle en sıkı bağlı olduğu Devlet vatandaşlığı hüküm ifade eder³⁶.

aa) Tek çözüm yanlısı yorum

1930 Lahey Sözleşmesinin 5'inci maddesi hiç ayırım yapılmadan gerçek vatandaşlık, fiilî vatandaşlık, edimli vatandaşlık (*effective Staatsangehörigkeit-nationalité active-nationalité effective*) ilkesine dayanarak uygulanmalıdır. İki Devlet vatandaşlığı arasında seçim gerçek vatandaşlık ölçütüne dayanarak yapılacaktır³⁷. Somut olguda bireyin içinde bulunduğu fiilî hal, olumlu olumsuz tüm yön-

ğünü onamıştır. Divan, koruma altındaki ülke'de bulunan yabancıların vatandaşlığına ilişkin Fransız mevzuatını korumayı düzenleyen uluslararası sözleşmeye dayandığını kabul etmiştir. Karş., *Batiffol*, age., No.89, dipnotu 49; *Parry*, age., s.255; *Makarov*, age., s.62, 161 vd.; *Wolff*, age., s.39.

36. İkametgâh kavramı *lex originis* ve *lex domicilii* diye ikiye ayrılmaktadır. Her ikisi de Roma hukukundan gelen kavramlardır. *Origio*, bireyin doğduğu, hürriyetini kazandığı veya vatandaş olduğu şehirdir. *Origio* zamanla değişikliğe uğramıştır. *Lex originis*, doğum yerini değil, doğum anında bireyin ana ve babasının ikametgâhı anlamını kazanmıştır. *Common law*, *ius originis*'den hareketle *domicil of origin* (doğum zamanındaki ikametgâh) kavramını getirmiştir. *Lex domicilii* ise, bireyin bütün işlerini gördüğü yer yasasını anlatmaktadır. DHH açısından ikametgâh ayrı bir inceleme konusu olsa gerektir.

37. *Ferid*, age., s.9; *Kegel*, age., s.177; *Wolff*, age., s.42; *Batiffol*, age., No.82. Kazanılmış haklar kuramına dayanarak ilk elde edilen vatandaşlıktan hareket edilmesi de istenmiştir.

leriyle göz önüne alınmalıdır. Konuşulan dil, üye olunan klüp veya dernek, eğitim alınan ülke, ikametgâh, mutâden bulunulan yer, seçime katılan yer, fiilen çalışılan ülke gibi somut olgular demetinden hareketle yargıç edimli vatandaşlığı bulacaktır. Gerçek veya edimli vatandaşlık kuralına dayanarak seçilecek Devlet vatandaşlığının, ülkede ilgilinin ikamet etmemesi halinde, diğer etmenlere dayanarak yapılacak seçiminin geçerli olacağı şüphelidir. İlgilinin ikamet ettiği veya mütâden bulunduğu Devlet vatandaşlığına üstünlük tanımak uluslararası teamülün de bir gereğidir. İkamet edilen Devletin egemenliği önde gelmelidir.

bb) Ayırım Yanlısı Olan Yorum

Ayırım yanlısı olan anlayışa göre, 1930 Lahey Sözleşmesinin yorumunda ikametgâh ilkesi ihmal edilmemelidir. Ayırımın ilk parçası, bireyin ikametgâhının bulunduğu yer üzerinde egemenlik hakkına sahip Devletin vatandaşlığına üstünlük tanınması ilkesidir. Bireyin ikametgâhının bulunduğu veya mütâden oturduğu yer, vatandaşlığını iddia ettiği iki Devletten birisi ülkesinde ise, o ülke vatandaşlığı esastır.

İkametgâhın veya mütâden bulunulan yerin vatandaşlık bağı ile bağlı olunan Devletlerden birisinin ülkesinde bulunmayıp bir üçüncü ülkede bulunması halinde kişinin, edimli (fiilî) olgulara göre en fazla bağlantı (sıkı irtibat) halinde olduğu Devlet vatandaşlığı esas alınır. Sözleşmenin (Konvansiyonun) bu düzenlemesi, İngiliz Hukuku'nda *birincil vatandaşlık veya üstün vatandaşlık veya önder vatandaşlık* (principle of the master-nationality) kurumu olarak adlandırılmıştır³⁸.

Devletlerin vatandaşlık yasalarını, somut olayda yer alan ilişkiler demetinden hareketle birincil ve ikincil diye derecelendirmek, yalnız olaya özgü bir sıralamadır. Bu sıralama bir Devletin egemenliği, genel olarak diğerine üstün tutmak anlamını taşımamaktadır. Yapılan tercih, yalnız somut olaya özgü *ad hoc* bir düzenlemedir. Sıkı irtibat, somut olayda geçerli ilişkiler demetine dayanarak yargıç veya yetkili makam tarafından saptanacaktır.

Yetkili makamın veya yargıcın kişinin vatandaşlıklarından birisini seçmesi eş ve çocukları etkilememelidir. Aynı olayda çifte va-

38. Parry, *age.*, s.270.

tandaşlığı olan eş açısından yetkili makam veya yargıcın, A ve B Devletleri vatandaşı olan eşlerden, karıyı A ve kocayı B Devleti vatandaşı sayması olasıdır. Örneğin, Türk ve Hollanda vatandaşı eşlerin, Alman yargıcı tarafından önder vatandaşlıkları farklı bulunabilir. Kocanın Türk, karının Hollandalı sayılması onanmalıdır. Gerçekten aslen Hollandalı olan kadının sosyal güvenliği, taşınmazları, banka ilişkileri Hollanda'da ve aslen Türk kocanın da ilişkilerine ağırlığı Türkiye'de bulunabilir. Herhalde, ailede tâbiyet birliği ilkesine uyulması zorunlu değildir. Benzer sonuç çocuklar açısından da geçerlidir. Aynı ailenin Hollanda ve Türk vatandaşlıklarına sahip erkek çocuklarının ana ile birlikte Hollanda'da işlemlerini toplamış olması, kızın ise baba ile Türkiye'de oturması olası bir örnektir. Bu halde önder vatandaşlık, kız çocuğu açısından Türk, erkek kardeşi yönünden Hollanda vatandaşlığıdır.

1930 Lahey Sözleşmesinin 5'nci maddesi hükmü *Common law*'a koşut olarak da anlaşılabilir. Sözü edilen hükme göre, çok vatandaşlığı olan kişinin, üçüncü Devletler tarafından tek vatandaşlığı var sayılmalıdır. Üçüncü Devlet, kendisinin şahsî statüye ilişkin hukuk kurallarına halel gelmemek ve yürürlükteki Andlaşmalar saklı kalmak koşulu ile, ilgilinin mütaden ve esas itibariyle bulunduğu veya edimli olgulara göre en fazla bağlantı (irtibat) halinde olduğu Devlet vatandaşlığına sahip sayar. Bu hüküm *common law*'a koşut olarak önce ikametgâh veya mütaden bulunulan yer vatandaşlığı, bunun bulunmaması halinde gerçek vatandaşlık veya üstün vatandaşlık lehine olarak anlaşılmaktadır.

Alman mahkemesi tarafından gerçek veya üstün vatandaşlığı Hollanda olarak görülen eşin (aslen Hollanda'lı kadının) ve erkek çocuğun Türkiye'ye gelmeleri halinde yabancı işlemine tâbi tutulmamaları gerekir. Alman yargıcının, muhtemel kararı önündeki somut olay açısından geçerlidir. Türk makamları *lex fori*'yi uygulayacaklardır. Bu örnek, Osmanlı Devletinin çifte vatandaşlık alanında karşılaştığı sıkıntıları hatırlatabilir. Özellikle, önder veya gerçek vatandaşlığın Türk vatandaşlığı olmadığı konusunda yabancı mahkemelerin veya makamların sürekli kararları karşısında T.V.Y. md.25 hükmünden yararlanarak eş ve erkek çocuğun Türk vatandaşlığını kaybettiklerine karar vermek olanaksızdır. Esasen belirtilen örnek açısından kaybettirme, kişileri ülkeden koparmama amacına da ters düşecektir. İzlenecek yol, hazırlanması önerilecek olan çifte vatandaşlık yasasının öngöreceği özel sicil ile ilgilinin durumunu belirten bir kaydın düşülmesidir. İngiltere'nin yaptığı gibi bireyin çifte va-

tandaşlığını kötüye kullandığının yargı kararı ile saptanması halinde T.V.Y.'ye getirilecek özel bir hükümle kaybettirme yolu açılmaktadır.

Lex fori'nin uygulandığı hallerde geçerli olan istisnalar, her iki vatandaşlığın üçüncü bir Devletle ilgili olması halinde de geçerlidir. Önsorunun kendine özgü yöntemleri, ayrıca diplomatik ajanların, NATO, Birleşmiş Milletler gibi örgütler personelinin özel hükümlerle düzenlenmesi ve nihayet galip Devletler işgal kuvvetlerinin vatandaşlığı konusunda, o Devletler yasalarının uygulanması istisnaları burada da geçerlidir.

VIII. Türk Hukukunda Vatandaşlık Çatışmalarının Çözümü

Common law vatandaşlık çatışmalarının çözümünde sürekli olarak ikametgâh ilkesine bağlı kalmıştır. Türk hukukunun, tarihi gelişim içerisinde İngiliz Hukuku kadar tutarlı olmadığı bir gerçektir. Türk hukukunun çifte vatandaşlık çatışmalarının çözümünde tek düze kalmayışının değişik nedenleri vardır. Bu değişik nedenler arasında, Osmanlı Devletinin yapısının, Cumhuriyet döneminin Devlet yapısından farklı oluşu da sayılmalıdır. Türk hukukunda çifte vatandaşlık konusu dörde ayrılarak incelenecektir. Ayırımın parçaları 1850'ye kadar çifte vatandaşlık, 1850'den Cumhuriyete kadar olan dönem, Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'e kadar olan kesim ve nihayet 1980'den sonra olan gelişmeler olarak sıralanmaktadır.

1. 1850 yılına kadar olan gelişmeler

İrk, dil, din, kültür birliğine sahip olan bireylerin oluşturduğu toplum Ulus (Budun)dur. Uluslararası barışı ve ulusal özgürlüğü sağlamanın yolu, her Devletin aynı ulusa mensup kişileri vatandaş yapabilmesini gerektirir. Devletin vatandaşları çok uluslu olmamalıdır. Beylik, oymak, boy, klan döneminde geçerli sayılan tek uluslu olma ilkesi gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Coğrafi, ekonomik ve siyasi nedenlerle çok ulusluluk kaçınılmaz olmuştur. Devletlerin çok uluslu olması, beraberinde bireylerin çifte vatandaşlığı olgusunu da getirmiştir. Fütuhât ve göç yolu ile kurulan Devletlerin ahalî ögesi ulus birliği göstermemektedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç yoluyla gelen Türk'lerin kurduğu Osmanlı Devleti fetihlerle büyümüştür. Göç ve fütuhât üzerine kurulmuş olan bir Devletin tek uluslu olması olanaksızdır. Şerî düzene dayalı ve çok uluslu Osmanlı Devletinin çifte vatandaşlıkla karşılaşması doğaldır.

Yabancı ufak bir formalite ile müslümanlığı kabul etmekte, kendi aslî vatandaşlığını kaybetmese dahi Osmanlı tebaası olabilmektedir. Ülke'de bulunan gayr-ı müslim tebaa ise, izin almadan yabancı Devlet vatandaşı olabilmektedir. Cizye ve benzeri vergiler ödemek vatandaşlık bağının ölçütü olmaktadır. Müslüman tebaanın vatandaşlığını sınırlayan özel bir düzenlemeye Osmanlı Devleti gerek duymamıştır. Müslüman ahalinin hem Mısır, hem de Osmanlı tebaası olması veyahut Fransız koruması altındaki Fas ve Osmanlı vatandaşlığını taşıması olasıdır. Kısaca, 1850 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık sorunları, Devlet anlayışı ile bağdaşmayacak bir karışıklık içindedir.

İslâm şeriatına göre, dünya dariislâm ve darilharp diye ikiye ayrılmaktadır. Dariislâm, yani islâm ülkesinde bulunan ahalden müslümanlar tebaadır. Ülke'de ikamet eden müslüman erkek tebaadan olan çocuk da vatandaşdır. Tâbiyyat bağı feodal düzendeki gibi, ülke topraklarının üzerinde ikamet eden müslüman kişiler, ülke topraklarının sahibi hükümdarın tebaasıdır. Bu sistemin işleyişinin en önemli noksanı, Osmanlı Devletinde, Batı Avrupa hristiyan Devletlerindeki gibi düzenli ve sağlıklı ikametgâh ve şahsî hal sicillerinin tutulmamış olmasıdır.

Ülke'de bulunan gayr-ı müslim tebaa ise, zımnî (reaya) ve harbi diye ikiye ayrılmaktadır. Zımnî ülkede oturan ve cizye olarak adlandırılan vergiyi veren gayr-ı müslim tebaadır. *Ius sanguinis* esasına göre, çocuklar babalarının vatandaşlığını alırlar. Burada da, ülke'de ikamet vatandaşlık bağının kurulması için temeldir. Prens-Devlet dönemindekine benzer bir durum vardır.

Yabancılar ise, amanlı ve amansız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aman çıkartan ve bu aman gereğince ülkede oturan yabancılar mal ve can güvenliğine sahiptir. Buna karşılık aman çıkarmadan ülkeye giren ecnebiler, diplomatik görevliler hariç, esir gibi işlem görme olasılığı ile karşı karşıyadır.

Osmanlı döneminde, yukarıda özetlenen an'asıl tebaa olabilmemnin yanında telsik kurumunun da bulunduğu Ahitnamelerden anlaşılmaktadır. 25 Şaban 941 (yani Şubat 1535) yılında Fransa ile yapılan Barış, Dostluk ve Ticaret Andlaşmasında, Fransız tebaasının ".....kendileri zorlanmadan istemezler ve ağızlarıyla söylemezlerse Türk yapılmasınlar ve sayılmasınlar....." hükmü getirilmiştir. Aynı Ahitnamenin bir başka hükmüne göre ise, Fransız tebaasının Osmanlı "....memleketinde devamlı ve aralıksız on yıl oturmadıkça

cizye, haraç, avadız, kasabiye ödemeye mecbur...." olmadığı hükümü getirilmiştir³⁹. Bu hükümlerden çıkan sonuç, irade beyanında bulunan Fransızların Osmanlı tebaası olabileceğidir. Telsik'in temel koşulu olan müslüman olma gereğinden Ahitname'de söz edilmemektedir. Bu nedenle, Ahitname'den çıkan sonuç, bir Fransızın gayr-ı müslimin Osmanlı Tebaa'sı olarak telsik'i için 10 yıllık sürenin arandığıdır. Fransa'dan çıkma belgesi getirme zorunluluğu olmadığına göre, bir Fransızın çifte tâbiyetli olması yolu açıktır.

Telsik'in yanında vatandaşlıktan çıkma kurumunun da Osmanlı Devleti'nde uygulandığı yine andlaşmalardan anlaşılmaktadır. 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Andlaşması md.17/4 hükmüne göre "Terk-i vatan idüp ahar mahallere varmak râğbetinde olanlar tamamen mal ve eşyalarıyla nakl itmek Devlet-i Aliye'm canibinde merkumune ruhsat virilür...."⁴⁰. Sözü edilen ruhsat günümüz çıkma belgesi ile karşılaştırılabilir. Osmanlı Devleti değişik metinlerde yer alan münferid hükümlerden bir tâbiyet yasası yapma becerikliliğini gösterememiştir.

Vatandaşlık yasasının bulunmaması, münferit hükümlerin de dağınık olması ve uyumlu bir Devlet düzeninin bulunmaması, Ülke'de arzu edilemeyecek düzeyde çifte tâbiyetli bulunmasına yol açmıştır. Çifte tâbiyetli insanların Osmanlı ülkesinde yarattığı rahatsızlık 1267 (1850) yılından yabancı Büyük Elçiliklere gönderilen *Müzekkere*'de aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir. ".....tebaa-i merkumanin mazhar oldukları menafi ve imtiyazattan istifade eylemek garaz-i masusiyle tebaa-i Devlet-i Aliyye'den birçok eşhas birer suretle istihsal-i himayet-i ecnebiyeye ipdidar eylemekte..... vatan-ı aslilerinde dahi kâffe-i tekâlif-i tâbiyetten kendilerini müstesna tutmaktadırlar"⁴¹.

Bu durumun ülkenin yasalarını uygulamayı ve ülkede iç ve dış güvenliği sağlamayı güçleştirdiği *Müzekkere*'de anlatılmakta ve "....bu uygunsuzluğun defî zımnında...." çifte vatandaşlığı önleyici hüküm getirilmekte olduğu belirtilmektedir.

39. Metin için bkz. *Erim*, Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri, Cilt I, Ankara 1935, s.11 ve 14.

40. *Erim*, age., s.129 metin opsiyon hakkına yönelik olarak da yorumlanabilecek biçimde düzenlenmiştir.

41. *Bilâ Mezuniyet Tâbiyet-i Osmaniyeyi Terkedenter Hakkında İttihaz Edilen Usûle Dair Süferat-ı Ecnebiyeye Gönderilen Müzekkere*, Sene 1267, metin için bkz. *Unat*, Türk Vatandaşlık Hukuku, Ankara 1966, s.1.

Müzekkere, çifte vatandaşlığı önleme alanında *lex fori* ilkesini getirmektedir. ".....tebaa-yi Devlet-i Aliyyeden her kim âher bir Devletin tâbiyetine girerse....." üç ay içerisinde ülke'yi terk etmek zorundadır. Osmanlı tâbiyeti yanında bir başka Devlet vatandaşlığına sahip olan ve fakat ülkede kalmak isteyen çifte tâbiyetliler yabancı olarak kabul edilmeyecek ve kendilerine ".....kemâkân tebaa-yi Devlet-i Aliyye nazariyle bakılacaktır.....". Bu yoldan, çifte vatandaşlığı olanın vatandaşlıklarından birisinin Türk olması halinde Türk sayılacağı ilkesi 1850 yılından beri, ülke hukukunun bir parçasıdır. 1930 Lahey Sözleşmesi ile uyumlu olan Müzekkere çağdaş Türk vatandaşlık hukuku'nun temellerini atan önemli bir belgedir.

Müzekkere vatandaşlık çatışmaları sorununa çözüm getirme çabasını gösteren ilk metindir. Müzekkere Osmanlı Tebaası'nın, kapitülasyonlardan yararlanabilmek için, para ile satın alınma dahil değişik yöntemlerle yabancı Devlet vatandaşlığına girişinin sonuçlarını düzenlemek istemiştir. Böyle uluslararası teamüle uygun olmayan yöntemlerle kazanılmış çifte vatandaşlık sonucunda, hukukî temeli olmayan garip bir durum ortaya çıkmıştır. Düzensiz çifte vatandaşlık niteliğindeki bu durumun sonuçları da düzenli vatandaşlıktan farklıdır. İngiliz ve Osmanlı vatandaşlıklarına sahip ve Osmanlı ülkesinde ikamet eden kişi, Osmanlı ülkesinde İngiliz vatandaşı gibi kapitülasyonlardan yararlanmaktadır. Ancak, aynı kişi İngiltere'ye gittiği zaman Osmanlı vatandaşı gibi işlem görmektedir. Kapitülasyonlardan yararlanmak için verilen vatandaşlık, kural olarak kişiyi İngiliz pasaportu sahibi yapmamakta ve İngiliz mahkemelerinin uluslararası yetkisine tâbi kılmamakta ve üçüncü ülkelerde İngiliz diplomatik korumasına sokmamaktadır.

2. 1850'den Cumhuriyete Kadar Olan Dönem

1850 yılına kadar Osmanlı Devleti çifte vatandaşlığın her türünün sınırsız biçimde uygulandığı bir ülkedir. Ortaya çıkan çifte vatandaşlığın hukukî statüsünü kapitülasyonlara ilişkin sözleşmeler düzenlenmiştir. Müzekkere'den istediği sonucu alamayan Osmanlı Devleti, konuyu yasal temellere oturtmak amacı ile 1869 tarihinde Tâbiyet-i Osmaniyye Dair Nizamnameyi çıkarmıştır. Sonradan Tâbiyeti Osmaniye Kanunnamesi denilen bu metin 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Yasasından esinlenerek hazırlanmıştır. Tüm çabalara rağmen, Osmanlı Devleti çifte vatandaşlık kurumunun sakinçali yönlerine engel olamamıştır.

1906 yılında çıkarılan *İrade-i Seniyye*'den çifte vatandaşlığın suiistimali sorununun, Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesine rağmen kesin olarak çözümlenemediği anlaşılmaktadır. Sorunu Müzekkere'den daha açık düzenleyen *İrade-i Seniyye*'ye göre, *lex fori* kuralına kesin uyulacaktır. Ülke'ye ".....avdet ve dühul edenlerin tâbiyet-i asliye-i Osmaniyeleri sabit oldukça..... tâbiyet-i müktesebesine asla iltifat olunmayarak hakkında tâbiyet-i asliyesi itibariyle Tebaa-i Devlet-i Aliyye muamelesi icra kılınma" öngörülmüştür⁴². Bireyin tâbiyet-i müktesebesini ileri sürerek, kapitülasyonlardan yararlanmak istemesi halinde kendisi derhal yurt dışına çıkarılır.

İrade-i Seniyye çifte vatandaşlık çatışmaları hakkında genel bir sistem getirmemektedir. Tâbiyeti asliyesi Fransız, fakat tâbiyet-i müktesebesi Osmanlı olan kişiler açısından vatandaşlık çatışmalarının nasıl çözümleneceği belirtilmemiştir. Vatandaşlıklardan her ikisinin de yabancı Devlet vatandaşlığı olması konusuna değinilmemekte, *lex fori* uygulamasının istisnalarına yer verilmemektedir.

3. Cumhuriyetin İlânından 1980 Yılına Kadar Olan Uygulama

Müzekker ve *İrade-i Seniyye* gerçekte vatandaşlık çatışmalarına çözüm getirmeyi erek (hedef) olarak seçmemiştir. Her iki belge de, doğumdan Osmanlı vatandaşı, gayr-ı müslim tebaa'nın çifte vatandaşlık yöntemiyle bağışıklıklardan yararlanmalarını önlemektedir. Osmanlı Devleti aynı dönemde İngiltere'nin çifte vatandaşlık sorunlarını göğüslemek üzere çıkardığı 1870 tarihli The Naturalization Act örnek alınarak genel bir düzenleme getirememiştir. Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ise, esasen yetersiz olan hükümleri ile tek başına istenen sonucu verememiştir. Lozan Barış Andlaşmasını arkasına alan Türkiye Cumhuriyeti lâik ve vatandaşlar arasında hukukî statü birliğini öngören bir Devlet yapısını benimsemiştir.

1312 sayılı ve 1928 tarihli Vatandaşlık Yasası da *ius sanguinis*'ten hareket etmiş, istisnaen *ius soli*'ye yer vermiştir. Yasanın tüm hükümleri göz önüne alındığında, o dönemde az olan Türkiye'nin nüfusunu çoğaltmak siyasetinin amaçlandığı gözlenir. Özellikle, Türkiye'nin sınırları dışında, eski Osmanlı ülkesinde otur-

42. *Unat, age.*, s.25.

makta olan müslüman ahaliden Türkiye'ye gelmek isteyenlere vatandaşlık kazanmada kolaylık sağlamak temel ilkedir. 1312 sayılı yasa da, nüfus arttırmak siyasetini güden her vatandaşlık yasası gibi çifte vatandaşlığa açıktır. Açıkca belirtmemiş olmasına rağmen, 1312 sayılı yasa yurt dışına göçü düşünmemektedir.

403 sayılı ve 1964 tarihli vatandaşlık yasası da 1312 sayılı yasa da yer alan ilkeleri temelinden değiştirmemiştir. 403 sayılı yasa da, 1312 sayılı yasanın uygulamasından elde edilen deneyimler göz önüne alınmış, vatandaşlık hukukunun genel ilkelerine daha geniş düzeyde uyulmuş ve yasanın sistematığı daha çağdaş biçime getirilmiştir. Sistemdeki düzelmeye rağmen, 1312 sayılı yasa da yer alan Devletin temel siyaseti değiştirilmemiştir. Çifte vatandaşlık kuralı olarak yurt dışından ülkeye gelen kişilerin ortaya çıkardığı, istisnai bir sorun olarak görülmüştür. Eski Osmanlı topraklarından ülkeye gelen Türk soylu müslüman insanların, çifte vatandaş olup olmadıklarına bakılmaksızın telsik edilmeleridir. Türkiye'den yabancı ülkelere göç 403 sayılı yasanın düşündüğü bir sorun değildir. Açık hükme bağlanmamış olsa dahi, ortaya çıkacak vatandaşlık çatışmaları *lex fori* lehine çözümlenir.

4. 1980'den Sonra Çifte Vatandaşlık

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye yoğun biçimde yurt dışına emek ihraç etmeğe başlamıştır. Bu olgu çifte vatandaşlığa Türk vatandaşlık hukukunda yeni bir boyut kazandırmıştır. Devlet yurt dışında ve özellikle eski Osmanlı topraklarında oturan insanların yanında yabancı ülkelere gönderdiği gurbetçileri de düşünmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmenin yasalara, kısmen de olsa yansımaları 20 yıl gibi bir zamanı gerektirmiştir.

Yurt dışına gönderdiği insanların ülke'den kopmasını önlemek isteyen Devlet, vatandaşlık yasasını kısa aralıklarla değiştirmiştir. 13.2.1981 tarih ve 2383 sayılı yasa, 20.4.1989 tarih ve 3450 sayılı yasa, 27.5.1992 tarih ve 3808 sayılı yasa, 7.6.1995 tarih ve 4112 sayılı yasa örnekleri T.V.Y. dört kez değiştirilmiş olduğunu göstermektedir. Buna koşut olarak 1111 sayılı Askerlik Yasası'nda 13.2.1981 tarih ve 2383 sayılı yasa ile çifte vatandaşlığı olanların askerlik durumu yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca Türk Parasının Kıymetini Korumaya ilişkin mevzuatta da değişiklikler yapılmıştır. Çifte vatandaşlığın sonuçlarını düzenlemeye yönelik bu perakende düzenlemeler bir sistemden yoksundur. Değişen koşulların ışığı altında ya T.V.Y. yeniden ele alınarak, yasanın ayrı bir bölümünde

yurt dışında bulunanlar açısından çifte vatandaşlığı gözönüne alan yeni bir düzenleme yapılmalı veyahut T.V.Y.'den bağımsız yeni bir çifte vatandaşlık yasası çıkarılmalıdır. Bu sonuca, 2709 sayılı 1982 Anayasası'nın 62'nci maddesine dayanarak da ulaşılabilir. Aslen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan insanların, kökenleri ne olursa olsun ana vatanla bağlarının kopması başka türlü önlenemez.

a) Düzenli Çifte Vatandaşlık Çatışmaları

Vatandaşlık çatışmalarına özgü bir hüküm T.V.Y.'nda yer almadığına göre 2675 sayılı DHH yasası md.4 hükmü gözönüne alınacaktır. Ancak, yasaların çatışmasındaki ulusal yasa (millî kanun) ilkesi ile vatandaşlık çatışmalarındaki çözüm arasında paralellik olduğu 1930 tarihli Lahey Sözleşmesinden (Konvansiyonundan) anlaşılmaktadır.

2675 sayılı DHH yasası md.4/b hükmüne göre, "birden fazla Devlet vatandaşlığına sahip olanlar hakkında, bunların aynı zamanda Türk vatandaşı olmaları halinde Türk hukuku" uygulanır. 1930 Lahey Sözleşmesini gözönüne alarak hükmü uygularsak, Türk vatandaşlığı yanında bir ikinci vatandaşlığa sahip olanlar, Türk sayılır sonucuna varırız. Türk hukukunda da, *lex fori* kuralına yukarıda genel inceleme sırasında yer alan tüm istisnalar uygulanır. Önsorun, 24 Aralık 1984 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanmış olan Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesinden doğan istisnalar, uluslararası örgütlerin durumu, 1930 Lahey Sözleşmesine ekli çok vatandaşlığı olanların askerlik yükümüne ilişkin hükümler, işgal kuvvetlerinin özel durumu istisnaları Türk hukukunda da geçerlidir.

Çifte vatandaşlığı olan bireyin hakkını kötüye kullanmasından Osmanlı Devleti döneminde yakınılmış ve *lex fori* uygulamasına rağmen kişinin sırf kapitülasyonlardan yararlanmak için aslî vatandaşlığının yanında ikinci bir vatandaşlık aldığı vurgulanmıştır. Çifte vatandaşlığın verdiği haklardan yararlanmak isteyen, aslen Türk vatandaşı olan bireyin yurt dışına gönderileceği, daha önce sözü edilmiş Müzekkere ve İrade-i Seniyye'de belirtilmiştir. Osmanlı Devletinin bu anlayışı iki yönden vatandaşlık hukuku ilkeleri ile bağdaşmamaktadır.

Önce, vatandaşlık hukuku alanında bireyin hakkını kötüye kullanması sorunu üzerinde durulmalıdır. Vatandaşlık egemen Devletin iradesine dayanarak kurulan bir bağıdır. Devletin egemenliğine dayanan bir konuda bireyin hakkını kötüye kullanmasının yeri yok-

tur. Bireyin vatandaşlık hakkını kendi iradesi ile fesih hakkı yoktur. Devlet çıkma, çıkarma, kaybettirme, vatandaşlığa alınmanın iptali kurumlarına dayanarak, daha önce vermiş olduğu hakkı geri alır. Devletin iradesi ile kurulmuş olan bağın, Devletin tek taraflı irade beyanı ile geri alınmasıdır. Hakkın kötüye kullanılması Devlet açısından söz konusu olabilir. Osmanlı Devleti, çifte vatandaşlığı alan bireyin değil, ona o vatandaşlığı veren Devletin hakkını kötüye kullandığını önceleri görememiştir. 11 Ocak 1869 tarihli Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin beşinci maddesi konu ile ilgili olarak bir adım ileri gitmiştir. Buna göre kişi "Devlet-i Aliyyeden mezun olmaksızın tâbiyeti Ecnebiyeye girer ise, işbu tâbiyeti cedidesi kenelemekûn"dur. Aynı madde bir ikinci adım daha atmakta ve günümüz çıkma belgesinin temelini atmaktadır. Bir şahsın, Osmanlı tâbiyetinden çıkması" mutlaka irade-i seniyye üzerine verilecek bir senede muallak olacaktır."

İkinci nokta, çifte vatandaşlığı olan bireyin yurt dışına ikametgâhını taşıma veya ülkeye geri dönmeme gibi bir cezaya çarptırılmasıdır. Vatandaşlık yasaları cezaî hükümleri içeren mevzuattan sayılmazlar. Devlet beğenmediği kişinin vatandaşlık bağını, kendisine yasaların tanıdığı olduğu ilkeler çerçevesinde sona erdirir veya diğer bir deyişle fesheder. Vatandaşlık bağı sona eren kişinin ikametgâhını yurt dışına taşıması, mallarının tasfiyesi veya ülkeye girişinin yasaklanması gibi cezaî nitelik taşıyan hükümlerin vatandaşlığın genel ilkeleri ile bağdaşmadığı bir gerçektir. Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi md. 5 ve 6, 1312 sayılı T.V.Y. md.8, 12 belirtilen yönde cezaî hükümler taşımaktadır. 403 sayılı T.V.Y. cezaî nitelik taşıyan bu hükümleri gözönüne almayarak çağdaşlaşma yolunda önemli bir adım atmıştır.

Yurt içinde geçerli olan Türk vatandaşları arasında hukukî stâtu eşitliği, yurt dışında bulunan Türkler açısından da varlığını sürdürmelidir. Yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarını çalışanlar ve çalışma dışındaki nedenlerle bulunanlar diye ayırmak, Anayasa md.62'nin yaptığı gibi, yersizdir. Yurt dışında çalışma dışındaki bir nedenle bulunanlar, Anayasa md. 62 kapsamına girmeyen bir grup oluşturmamalıdır. Gerçekte Devletin yurt dışında bulunan tüm Türklerin, çifte vatandaşlığı olanlar ve sığınmacılar dahil anavatan-dan kopmalarını önleyecek önlemleri alma yükümü bulunmalıdır. Devlet bu yükümü yerine getirirken esnek davranmalıdır.

Kişinin vatandaşlıklarından hiçbirisininin Türk olmaması haline ilişkin bir hüküm Osmanlı mevzuatında yer almamaktadır. Örneğin

bir Brezilya vatandaşının, sırf Kapitülasyonların getirdiği haklardan yararlanmak için Rus veya İngiliz vatandaşlığını da alması Osmanlı Devleti tarafından gözönüne alınmamıştır. Bu halde de, ikinci vatandaşlık hükümsüz sayılmalıdır.

İlgilinin vatandaşlıklarından hiçbirisinin Türk vatandaşlığı olmaması halinde, 2675 sayılı DHH yasası md. 4/c'ye göre "birden çok vatandaşlığı olup, aynı zamanda Türk vatandaşı olmayanlar hakkında daha sıkı ilişki halinde buldukları Devlet Hukuku uygulanır". Bu hüküm vatandaşlık hukuku alanında da uygulanacak olursa, hiçbir ayırım yapmadan kişinin en sıkı ilişki halinde bulunduğu Devlet vatandaşlığının seçilmesi gerekecektir. Çifte vatandaşlığa sahip kişinin ülkesinde ikamet ettiği ülke vatandaşlığına bir öncelik tanınmamaktadır. Kişinin en sıkı ilişki halinde bulunduğu Devlet vatandaşlığı, yargıcın takdirine dayanarak bulunan ve objektif olmayan bir seçimdir.

Uluslararası hukukun aradığı, insanların objektif ölçütlerle Devletler arasında taksimidir. Gerçek vatandaşlık ilkesinin, yani en sıkı ilişki halinin uygulanmasından önce, kişinin ikametgâhı veya mütaden bulunduğu Devlet vatandaşlığına öncelik tanınmalıdır. Bu durum, 1930 Lahey Sözleşmesinin geniş yorumu ile ve *Common law*'la aynı paralelde olacaktır. Uygulamada, sağlam ve inandırıcı olan ikametgâh ve mütaden bulunulan Devlet vatandaşlığına dayanarak verilecek kararların ülke dışında da hüküm ifade edeceği bir gerçektir.

Kişinin vatandaşı olduğu her iki Devlet ülkesinde de ikamet etmemesi veyahut mütaden bulunmaması halinde, 2675 sayılı DHH yasası md.4/c'de öngörülen gerçek vatandaşlık araştırılmalıdır. İkametgâh, mütaden bulunulan yer, iş ilişkileri, seçimlerde oy verilen yer, dil, öğrenim, ailenin bulunduğu yer, banka hesabı, taşınmazlar, kambiyo senetlerinin düzenlendiği gibi yer tüm ilişkiler demetine bakarak vatandaşlıklardan birisi seçilecektir. Yargıç seçimi yaparken elden geldiğince objektif olmak durumundadır. Bu uygulamalarda da daha önce belirtilmiş olan tüm istisnalar geçerlidir.

b) Fiilî çifte vatandaşlık çatışmaları

Vatandaşlık bağı üç ögeyi içeren bir bütündür. Biçimsel yapı (vatandaş olma koşulları), özdeksel içerik (maddî muhteva-hukukî

statü) ve gerçeklik ilkesi (soy birliği) üç ögeyi oluşturmaktadır⁴³. Bireyin yurt dışına göç etmesi ile vatandaşlık bağının bütünlüğü bozulmaktadır. Yeni bir vatandaşlık kazanmadan yurt dışına göçen bireyin biçimsel vatandaşlığı tekniğini korumakta, fakat özdeksel vatandaşlığı çiftleşebilmektedir. Bir yanda biçimsel vatandaşlığına sahip olduğu Devletin tanıdığı hukukî statü, diğer yanda göç ettiği Devletin tanıdığı hukukî durum yer almaktadır.

Birey çifte özdeksel vatandaşlığa sahiptir. Göç ettiği ülkenin kendisine, o ülke vatandaşına eşit hukukî statü tanınması halinde, *üstün veya yeni özdeksel vatandaşlık* doğmaktadır. Göç ettiği Devlet ile birey arasında hukukî ve siyasî bağ oluşmaktadır. Bireyin göç ettiği Devletin vatandaşlarından farkı siyasî haklardan yararlanma alanında, özellikle kendisini göstermektedir. Buna karşılık, özdeksel vatandaşlığın yardımı ile, Avrupa Birliğine üye Devletlere vize yükümü olmadan seyahat edebilmektedir. Bu olaktan birliğe üye olmayan İsviçre'de de yararlanmaktadır.

Üstün özdeksel vatandaşlık kendi kapsamına giren konularda, süresiz çalışma ve ikamet hakkını veren ülkenin diplomatik korumasına da, sınırlı bir biçimde de olsa yer vermektedir. Bu koruma, özellikle sosyal güvenliğe giren konularda kendisini göstermektedir. Ayrıca, üstün özdeksel vatandaşlık veren Devlet bireyi, suç işlemesi halinde vatandaş gibi işleme tâbi tutmaktadır. Ülke dışına çıkarma ilke değildir.

Üstün özdeksel vatandaşlık kişileri vatandaş (telsik) yapmadan uygulanan geçici bir asimilasyon aşamasıdır. Devlet, vatandaşlığın gerçekliği ilkesinin (soy ve kültür birliğinin) (Volkszugehörigkeit) olmadığı zaman bir tür staj devresi araya koymaktadır. Bu staj devresi en çok iki veya üç kuşak sürmektedir. Devletin amacı üstün özdeksel vatandaşlık yoluyla gelen yabancının kendi ahalisinin kültürüne bağlanmasıdır. Süre geçmesi ile soy birliğine ulaşamayacağı açıktır.

Filî vatandaşlıktan doğan vatandaşlık çatışmalarında olaya taraf Devletler açısından üstün özdeksel vatandaşlık belli sınırlarla öncelik taşınmalıdır. Birey hayatını, göç ettiği ve vatandaşına temsil edildiği ülkede kazanmaktadır. İradesi ile gittiği ülkeden süresiz çalışma ve ikamet izni almıştır. Gittiği ülkenin telsik koşullarını yeri-

43. Vatandaşlığın üç ögesi hk. bkz. Göger, Türk Tâbiyet Hukuku, Ankara 1979, s.6.

ne getirmekte, fakat vatandaşlığın gerçekliği (soy birliği) olmadığından biçimsel vatandaşlık gecikmektedir.

1930 Lahey Sözleşmesi kapsamına fiilî çifte vatandaşlıktan doğan çatışmalar girmemektedir. Konvansiyonun yapıldığı dönemde fiilî çifte vatandaşlık günümüzdeki düzeyde önem taşımamıştır. Konunun karmaşık niteliği, hakkında konvansiyon yapılmasını güçleştirici bir etmendir.

Fiilî çifte vatandaşlık halinde, üstün özdeksel vatandaşlığa tanınan önceliğin sınırı konusu *ad hoc* kararlarla bulunacaktır. Yabancı Devletten süresiz çalışma ve ikamet izni alan birey, aslî vatanından derhal kopmamaktadır. Kopma yavaş yavaş gerçekleşmektedir. Gidilen yabancı Devletin asimilasyon siyasetine karşı koyabilmek için, bireyin aslî vatandaşı olduğu Devletin özveride bulunması ve bireye daha geniş hukukî ve ekonomik olanaklar getirmesi gereklidir.

Üçüncü Devletler açısından fiilî çifte vatandaşlıktan doğan çatışmaları ayırma tâbi tutarak incelemek yerindedir. Üçüncü Devletin, üstün özdeksel vatandaşlığı tanıyan Devletle aynı ekonomik ve siyasi birliğin (örneğin Avrupa Birliği'nin) üyesi olması ilk haldir. Bu halde sorun *ad hoc* çözümlenecektir. Genel kural, istisnalarla donatılmış aslî vatandaşlık lehine öncelik olmalıdır. Ancak, bu genel kuralın herhalde geçerliği çok şüphelidir.

Aynı ekonomik ve siyasî birliğe üye olmayan üçüncü Devletler açısından biçimsel vatandaşlık önde yer almalıdır. Üçüncü Devletler edimli (fiilî) gerçekleri inceleyerek bireyin çıkarlarını kollamak zahmetine, kendileri için önemli bir siyasî veya ekonomik çıkar olmadıkça katlanmamaktadır.

Karışık olan çifte vatandaşlıktan doğan çatışmaların çözümü alanında gerçekçi yöntem ikametgâh Devleti vatandaşlığına, istisnalar saklı kalma koşulu ile öncelik tanımadır. İkametgâh kavramı üzerinde ve istisnalar konusunda oybirliği olmadıkça, uygulaması kolay gibi görünen yöntem de çıkmaza girecektir.

IX. SONUÇ

Cumhuriyet'le birlikte vatandaşlar arasında hukukî statü eşitliği getirilmiş ve Osmanlı dönemindeki kargaşadan kurtulunmuştur. Cumhuriyetin getirdiği üniter Devlet yalnızca düzenli çifte vatan-

daşlığa, 1312 sayılı T.V.Y. olanak tanıdığı düzeyde göz yummuştur. Çifte vatandaşlığın türleri diye bir konu dönemin Türk vatandaşlık hukukunda bulunmamaktadır. Osmanlı Devletinin mirası niteliğindeki yurt dışında bulunan Türk soyluların ülkeye gelişi 2510 sayılı ve 14.6.1934 tarihli İskân Yasası ile düzenlenmiştir. Yurt dışına göç zaten az olan nüfus nedeniyle Türkiye için söz konusu değildir.

1960'lı yıllarda Cumhuriyetin kuruluşunda benimsemiş olan ilkeler ile ortaya çıkan fiilî durum arasında uyumsuzluk gözlenmiştir. İlk değişiklik Türkiye'nin artan nüfusu ve işsizliği kısmen olsun dengelemek için yurt dışına insan göçüne izin vermesidir. İkinci değişiklik, Türk soyluların Türkiye'ye çalışmak için gelmeleri ve çalışma hukuku alanında vatandaşa temsil edilmeleridir. Üçüncü gelişme ise, Türk soylu olmayan insanların Türkiye'ye göç etmelerine ve kaçak olarak çalışmalarına hoşgörü ile bakılmasıdır.

Bu karmaşık durumu dengelemek için Devlet perakende yasa değişiklikleri yapmış veya münferid yeni yasalarla kısmî düzenlemelere gitmiştir. Durumu halen düzenli biçimde kontrol edemeyen Devlet, ülke'de kaçak çalışan yabancıların statüsünü gösterecek, fakat yine kısmî nitelikte yeni bir yasa yapma hazırlığı içerisinde. Perakende düzenlemeler yerine genel, toplu ve sistematik tek bir yasa çıkarılmasının daha yerinde olacağı açıktır.

Göç olayı daha uzun bir zamana süreceğine göre, Türk Devleti kapsamlı ve tutarlı sistematiği bulunan tek bir "Özdeksel Vatandaşlık Yasası" çıkarmalıdır. Özdeksel vatandaşlık yasası adı seçilen amaç doğrultusundadır. Bu yasanın iki amacı olmalıdır. Önce, yabancı Devlet vatandaşına hukukî statü bakımından eşit olan ve o ülke'de mütaden bulunan Türklerin, en azından hukuken vatandaşlıktan tamamen kopmaları önlenmelidir. Fiilî çifte vatandaşlığı bulunan Türk'ün, yabancı Devletin asimilasyonuna hukukî set çekerek, vatandan tamamen kopmasını önleme çabasıdır. Hukukî setin tek başına yeterli olamayacağını bilinci içerisinde bulunulmalıdır. İkinci amaç, Türkiye'ye göç eden yabancıların önce, yavaş yavaş fiilî çifte vatandaşlık aşamasına ulaştırılmasıdır. Bu yabancıların, ikinci veya üçüncü kuşakta asimilasyonunu gerçekleştirip Türkiye'ye kazandırılmasıdır.

Özdeksel vatandaşlık yasasının birinci bölümünde genel hükümler yer almalıdır. Çifte vatandaşlık halleri, ülke dışında ikamet ve mütaden bulunma, ülke'den yabancıların süresiz ikameti, süresiz

ikamet ile çalışma izni arasında bulunan farklar, Türk soylu yabancı kavramı, karşılıklı muamele, mukabele-i bilmisil, vatandaşlık açısından hakkın kötüye kullanılması, sığınmacıların fiilî çifte vatandaşlık durumları genel hükümlerin konuları arasında yer almaktadır.

İkinci bölümde değişik çifte vatandaşlık halleri ele alınmalıdır. Bölümün ilk faslı düzenli çifte vatandaşlık konusu olmalıdır. Düzenli çifte vatandaşlık nesep bağından doğabilir. Çifte vatandaşlığın doğabilmesi için ana ve babanın irade beyanlarına gerek olup olmadığıdır. Telsik alanında bir yenilik gereklidir. Düzenli çifte vatandaşlığın arada sırada uygulanan türlerinden onaylı çifte vatandaşlığa yer verilmelidir⁴⁴. Yabancı Devlet vatandaşlığını kazanmış veya kazanabilecek olan Türk, Türk vatandaşlığından ayrılmama koşulu ile Türk Devletinden çıkma belgesi istemektedir. Onaylı çifte vatandaşlık halinde verilecek çıkma belgesi T.V.Y. md.22'deki çıkma belgesi ile eş değerde olmalıdır.

İkinci bölümün ikinci faslı, fiilî çifte vatandaşlık halini düzenlemelidir. Fiilî çifte vatandaşlığı olan ve yurt dışında oturan Türklerin hukukî statüleri, düzenli çifte vatandaşlığı olan Türklerin hukukî statüleri ile, istisnalar dışında eşit hale getirilmelidir. Fiilî çifte vatandaşlığı olan ülke'deki yabancı Devlet vatandaşlarına ise, milletvekili olma gibi istisnalar dışında vatandaşlara eşit hukukî statü sağlanmalıdır. Tüm fiilî çifte vatandaşlık konusunun can alıcı noktalarından birisi hakkın kötüye kullanılmasıdır. Yasa gerek bireyin, gerek yabancı Devletlerin hakkın kötüye kullanılması kurumundan yararlanmasını önlemelidir. Örneğin, Yunanistan'ın kendi ülkesine yerleşmiş olan ve Türkiye'ye geri dönme niyeti olmayan rum ortodoks dinine mensup kişilere vatandaşlık vermemesi ve bu kişilerin yapay olarak halen Türk vatandaşlığını korumaları hali örtülü (fiilî) çifte vatandaşlık olarak sayılmamalıdır. Bunun yanında, rum ortodoks dinine mensup Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşının da fiilî çifte vatandaşlığa sahip olabileceği göz önüne alınmalıdır. An'asıl Türk vatandaşı olan sığınmacıların da fiilî çifte vatandaşlığı olan kişiler arasında sayılmaları yerindedir. Fiilî çifte vatandaşlık alanında hakkın kötüye kullanılması da, ikinci bölümün üçüncü faslı olmalıdır.

44. Delbrück yasası olarak isimlendirilen onaylı çifte vatandaşlık hali 1913 tarihli Alman Vatandaşlık Yasası md.25/2 tarafından düzenlenmiştir. Bu konuda bkz. *Yörük*, Devletler Hususî Hukuku, Kitap I, Giriş-Tâbiyet, s.86; *Schaetzel*, age., s.213; *Wolff*, age., s.41.

Olası yasanın üçüncü bölümünde, ortaya çıkacak vatandaşlık çatışmalarının çözümlenmesi ele alınmalıdır. Düzenli çifte vatandaşlık açısından *lex fori* ilkesinin uygulanması kısmen haklı görülebilir. Fiilî çifte vatandaşlık alanında *lex fori*'nin yerine ikametgâh veya mütaden bulunulan yer ilkesi getirilmelidir. Ancak, ister *lex fori*, isterse ikametgâh ilkesi öncelik taşıyın getirilecek istisnalar ile kuramların yanlış yönleri düzeltilenektir. İstisnalar konunun en önemli yönüdür. İlgilinin vatandaşlıklarından hiçbirisinin Türk vatandaşlığı olmaması halinde önce ikametgâh vatandaşlığına, sonra gerçek vatandaşlık ilkesine yer verilmelidir. Önsorun, güvence (teminat), emeklilik, miras, ölüme bağlı tasarruf, kişi halleri, ülkeye giriş ve çıkış, vergi istisnaları, muvazzaf askerlik hizmeti yükümlünden bağışıklık halleri, barış döneminde ve savaş döneminde olmak üzere ayrı ayrı düzenlenmelidir. Birey, yabancı Devlet tarafından tutulan ve kendisine tebliğ edilen sicil örneklerini Türk makamlarına iletme yükümlü altına sokulmalıdır. Çifte vatandaşlığı olanlar hakkında Türk mahkemelerinin Uluslararası yetkisi yeniden düzenlenmelidir. Tüm bu düzenlemelerde Devlet sınırlı da olsa özveride bulunmalı ve bireylerin çıkarlarına öncelik tanınmalıdır. Farklı bir tutum, amacın gerçekleştirilmesini güçleştirecektir.

Çıkarılması önerilen yasanın dördüncü bölümünde, fiilî vatandaşlık halinde eşin ve çocukların vatandaşlıklarının etkilenişi ve hukukî statüleri saptanmalıdır. Burada ikinci ve üçüncü kuşak insanlar düşünölmelidir. Erek, bu kişilerin Türkiye ile olan bağlarının tamamen kopmasını önleyecek hukukî zemini yaratmaktadır. Sığınmacıların eşlerinin ve çocuklarının da kollanması ve ülkeden kopması önlenmelidir.

Beşinci bölüm, konuya ilişkin özel bir vatandaşlık dairesi kurulmasıdır. En az Genel Müdürlük düzeyinde olması gereken bu dairede her tür çifte vatandaşlık halinin ve Türkiye'de ikamet eden yabancıların sicilleri çağdaş sistemlerle tutulmalıdır. Perakende iş gören, düzenli kayıtları bulunmayan ve çoğu kez kırtasiyeciliğe boğulmuş olan konsolosluklar devre dışı bırakılmalı, çifte vatandaşlığı olan kişinin muhâtabı yalnızca bu daire olmalıdır. Çifte vatandaşlığı olanların askerlik işlerine ilişkin kararlar da bu özel dairenin yetkisine sokulmalıdır.

Önerilen altıncı bölüm, çeşitli hükümler başlığını taşımaktadır. Özdeksel vatandaşlığın kanıtlanması, yargı yolu, geçici hükümleri içermelidir.